

ANKARA UNIVERSITY
PRESS

ANADOLU ANATOLIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGY DEPARTMENT

Anadolu Anatolia 49, 2023, 31-56
DOI: 10.36891/anatolia.1299429

Araştırma Makalesi
Research Article

GELÄNDEMAUER, LIMEN KLEISTOS VE HEKATOMNOS HANEDANLIĞI DÖNEMİ LİMAN KENTLERİNİN SAVUNMA STRATEJİSİNE BİR BAKIŞ

Aytekin **BÜYÜKÖZER**¹

¹Sorumlu Yazar/Corresponding

Author: Aytekin Büyüközer

(Prof. Dr.),
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü.
42130 Konya / TÜRKİYE.

E-Posta: aytekinbuyukozer@selcuk.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7788-4404

ROR ID: <https://ror.org/045hgzm75>

Başvuru Tarihi/Submitted Date:

19.05.2023

Kabul Tarihi/Accepted Date:

13.10.2023

Yayın Tarihi/Published Date:

22.12.2023

Atıf/Cite as: Büyüközer, A. 2023.
"Geländemauer, Limen Kleistos ve
Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi
Liman Kentlerinin Savunma Stratejisine
Bir Bakış".

Anadolu Anatolia 49: 31-56

DOI: 10.36891/anatolia.1299429

Anahtar kelimeler: *Geländemauer, Limen Kleistos, Hekatomnos Hanedanlığı, Maussollos, Karia, Savunma*

Öz: Bu makale, Karia Bölgesi'ndeki liman kentlerinin Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi'ndeki savunma stratejisine odaklanmaktadır. MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda Atina, Sparta ve Pers donanmalarının Kaunos, Knidos, Halikarnassos ve Iasos gibi kentlerin limanlarını üs olarak kullanması, gerek ticari gerekse askeri anlamda liman kentlerinin ne derece önemli olduğunu açıkça ortaya koymuştur. MÖ 4. yüzyılın başlarında özerk bir satraplık haline gelen Karia Bölgesi'nde satrap olarak görevlendirilen Hekatomnos ve ardılları liman kentlerinin bölge savunması için önemini kavramış ve savunma stratejilerini buna göre geliştirmişlerdir. Maussollos ile başlayan şehirleşme politikası kapsamında ya yeni liman kentleri kurulmuş ya da var olan kentler genişletilip güçlendirilmiştir. Bu kentlerin yer seçimindeki belirleyici faktörler ise yerleşimin çevresinin *Geländemauer* tipi sur yapmaya elverişli zirve ve sırtlara sahip olması ayrıca kentin, limanın, donanmanın ve kente gelen gemilerin güvenliğini sağlamak için *Limen Kleistos* oluşturmaya uygun, korunaklı koyların bulunmasıdır. Kentlerin bu şekilde güvene alınması, deniz ticareti için stratejik bir konumda olan bölgenin, Ege ve Doğu Akdeniz ile ticari ve kültürel ilişkilerini geliştirebilmesine de olanak tanımıştır. Hekatomnidler, denizle doğrudan teması olan yerleşimler oluşturabilmek veya var olan yerleşimleri büyüterek güçlendirmek için iç bölgeleri belli oranda terk etmişler ve savunma stratejilerini genel anlamda liman kentleri üzerine kurmuşlardır. Hekatomnidler bu stratejiyi oluştururken anakara ile sınırlı kalmayıp Kalymnos, Nisyros,

Telos ve Kos gibi adalarda da düzenli deniz üsleri sağlayabilecek limanları çoğaltarak hem savunma hem ticari anlamda bölgenin denizcilik potansiyelini artırma arzusunda olmuşlardır. Böylece kuzey Karia'dan Lykia'ya kadar uzanan bölge ile birlikte adalardaki liman kentleriyle, Hekatomnos Hanedanlığı hakimiyeti altındaki toprakların savunmasında ve ticaretin kontrolünde etkin bir hat oluşturmuşlardır.

GELÄNDEMAUER, LIMEN KLEISTOS AND A VIEW ON THE DEFENSE SYSTEM OF THE PORT CITIES OF THE HEKATOMNID DYNASTY

Keywords: *Geländemauer, Limen Kleistos, Hekatomnid Dynasty, Maussollos, Karia, Fortification*

Abstract: This article focuses on the defense strategy of the port cities in the region of Caria during the Hekatomnid Dynasty. The use of the ports of cities such as Kaunos, Knidos, Halikarnassos and Iasos, as a defense base by the Athenian, Spartan and Persian navies in the 5th and 4th centuries BC has clearly demonstrated how important the port cities are, both commercially and militarily. Hecatomnos and his successors, who were appointed as satrap in the Caria Region, which became an autonomous satrapy at the beginning of the 4th century BC, understood the importance of the port cities for the defense of the region and formed their defense strategies accordingly. Within the scope of the urbanization policy that started with Maussollos, either new port cities were established or existing cities were expanded and strengthened. The first of the determining factors in the selection of the location of these cities is that the surrounding of the settlement has peaks and ridges suitable for *Geländemauer* style of fortification. Another important factor is the existence of sheltered bays suitable for the creation of *Limen Kleistos* to ensure the safety of the city, the port, the navy and visiting ships. Securing the cities in this way also allowed the region, which is in a strategic position for maritime trade, to develop its commercial and cultural relations with the Aegean and Eastern Mediterranean. The Hekatomnids left the inner regions to a certain extent in order to create settlements that have direct contact with the sea or to enlarge and strengthen the existing settlements, and they generally built their defense strategies on port cities. In this context, the Hekatomnids were not limited to the mainland; they wanted to increase the potential of the region in both defense and trade by increasing the number of ports that could provide regular naval bases on nearby islands such as Kalymnos, Nisyros, Telos and Kos. Thus, they formed an effective line in the defense of the lands under the rule of the Hekatomnid Dynasty, with the region stretching from northern Caria to Lycia, and the port cities on the islands.

GİRİŞ

Topoğrafik şartların uygun olduğu yerleşimlerde görülen bir sur tipi olarak *Geländemauer*, MÖ 4. yüzyılın ilk yarısında Hekatomnos Hanedanlığı¹ tarafından başlatılan şehirleşme politikası kapsamında pek çok yerleşimde uygulanmıştır². Maussollos'un satraplık merkezini Mylasa'dan Halikarnassos'a taşıması ile başlayan yeni dönemde imar faaliyetleri, Akdeniz'de gelişen siyasi ve ticari gelişmelerin bir sonucu olarak kıyı kesiminde yoğunlaşmıştır. Kıyı yerleşimleri, bazen birden fazla limana sahip olduklarından, kentin, limanın, donanmanın ve kente gelen gemilerin güvenliğini sağlamak için en azından limanlardan birinin savunma hattı içerisine alınma-

¹ MÖ 5. yüzyılının sonlarından İskender sonrası sürece kadar hem Hekatomnos Hanedanlığı hem de bu dönemin siyasi olayları için bkz. Hornblower 1982; Ruzicka 1992.

² MÖ 4. yüzyılda Kıta Yunanistan'da da *Geländemauer* tipi kent suru pek çok şehirde uygulanmıştır. Messene surları için bkz. Müth 2010, 57-83.

sı gerekmektedir. Bu tip limanlar “kapalı/kapatılabilir/kapanabilir liman” olarak tercüme edilen “Λιμὴν Κλειστός” (*Limen Kleistos*) olarak tanımlanmış olup, Akdeniz’deki yoğun siyasi ve ekonomik rekabetin sonucunda ortaya çıkmışlardır³. Bu çalışma, *Geländemauer* ve *Limen Kleistos*’un kısa bir tanımından sonra Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi’ne tarihlendirilen liman kentlerinin savunma sistemi ve kapanabilir limanları üzerinden söz konusu hanedanın savunma stratejisine yoğunlaşmaktadır.

GELÄNDEMAUER⁴

Arkaik Dönem’den itibaren varlığı bilinen⁵ *Geländemauer* tipi sur, Geç Klasik Dönem’de Hekatomnos Hanedanlığının Anadolu’nun güneybatısındaki hâkimiyeti ve şehirleşme politikaları kapsamında en çok uygulanan sur tipi haline gelmiştir⁶. *Geländemauer*, savunma hattının topoğrafik özelliklere bağlı olarak yerleşimin çevresindeki yükseltilerin zirve ve sırtlarını izlemesi ve bu alanların üst sınırından geçerek doğal savunma hattı ile bütünleşmesidir⁷. *Geländemauer* tipi sur, uygulandığı bazı yerleşimlerde, bir zorunluluk olmamakla birlikte, topoğrafyanın durumuna bağlı olarak kent olgusunu meydana getiren sivil, idari ve dini yapıların yer aldığı yerleşim merkezinden çok daha geniş bir araziye kapsayabilir⁸. Bu sur tipi, kentin çevresindeki yükseklikleri içerdiğinden, kente saldırmayı düşünenler için hem caydırıcı bir etki yaratmış hem de savaş stratejilerini uygulamalarına engel olmuştur. Çünkü topoğrafya, savaş arabası, *helepolis* ve koçbaşı gibi antik çağın savaş aletlerini sur bedenlerinin veya kulelerin yakınına kadar getirip, uygun pozisyonu alma imkânlarını zorlaştırıyor veya tamamen ortadan kaldırıyordu. Buna karşın kenti savunanlar için daha geniş menzil ve ekstra avantajlar sağlıyordu.

³ Lehmann-Hartleben 1923, 65-74, 122-164.

⁴ Almanca “*Geländemauer*” olarak tanımlanan bu tip İngilizcede “*Great Circuit*” (McNicol 1997, 23) olarak bilinmekteken, Türkçe’de tam bir karşılığı bulunmaz. Bazı yayınlarda İngilizce’deki kullanımın Türkçe tercümesi olarak “Büyük Çevrim” diye adlandırılrsa da bu kelimeler söz konusu tahkimatın kapsamını karşılamaz. Osmanlıca’da ise “Tepelelerin en yüksek noktalarından geçtiği itibar edilen çizgi” anlamına gelen “*Hatt-ı Bala*” gibi daha kapsayıcı bir tanımlamaya sahiptir. Bu nedenle hemen tüm dillerde kullanılan *Geländemauer* kelimesi bu çalışmada da bu tip suru tanımlamak için tercih edilmiştir.

⁵ Pedersen 2010, 271.

⁶ Güncel değerlendirmeler için bkz. Paksoy 2019.

⁷ Bu tanımlama çerçevesinde tartışılması gereken bir konu, *Geländemauer* tipi kent suruna sahip olduğu belirtilen Alabanda (McNicol 1997, 31-38, fig. 5; Pimouguet-Pédarros 2000, 259-263) ve Stratonikeia (Özdemir 2023) surlarının bu kapsamda değerlendirilip değerlendirilemeyeceğidir. Hekatomnid Hanedanlığı zamanında yapıldığına dair fikir birliği bulunan Alabanda’nın ilk yerleşim alanı Gökbel Dağı’nın kuzey eteklerinde yer alan Karadağ isimli tepeyle sınırlıydı. *Agora ve Bouleuterion*’un konumuna bakıldığında, kentsel mekanların sonraki süreçte ovaya doğru yayıldığı, savunma hattının da bu yapıların kuzeyindeki düzlükten geçtiği görülür. Stratonikeia ise Arkaik Dönem’de Kadıkulesi’nde konumlanmış, MÖ 260’lı yıllarda kentin adının değişmesi ve yönetsel olarak yeniden organize edilmesi ile bağlantılı olarak kuzeydeki düzlüğe doğru genişlemiştir. Hem Alabanda hem de Stratonikeia kent surunun büyük bir bölümü topografyanın sunduğu avantajlardan mahrumdur. *Geländemauer* tipi kent suru doğal savunma hattını takip eden bir çizgi olarak tanımlanıyorsa ki bu sur tipinin temel özelliği budur, o halde bu iki kentin savunma sistemini *Geländemauer* olarak değerlendirmek doğru değildir.

⁸ Genel olarak değerlendirildiğinde bu tanımlama doğru olsa da, Latmos ve Alinda gibi merkezlerde topoğrafya nedeniyle böyle bir durum görülmez.

LIMEN KLEISTOS⁹

MÖ 5. yüzyılda ivme kazanan deniz ticareti ile birlikte gemilerin boyutlarının büyümesi ve bu büyümenin getirmiş olduğu avantajların askeri teknolojide kullanılması, içerisinde çok sayıda asker barındıran büyük savaş filolarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur¹⁰. Kara kuşatmalarına destek olacak şekilde savaşlarda önemli rol almaları, donanmaların MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında askeri stratejinin giderek daha önemli bir parçası haline gelmelerini sağlamıştır¹¹. Denizden kent kuşatmalarına katılma isteği aynı zamanda bu kentlerin limanlarının kuşatma savaşlarına dayanıklı olması gerekliliğini beraberinde getirmiş, bunun sonucunda "*Limen Kleistos*" olarak tanımlanan liman tipi ortaya çıkmıştır. Bu limanlar, özellikle donanmanın bulunduğu askeri limanların kent savunma hattının içine dahil edilmesi ve girişinin kapatılarak koruma altına alınmasını ifade eder¹². *Limen Kleistos*'un öncelikli amacı hem kentin hem de kentin limanına gelen gemilerin güvenliğini sağlamaktır. Girişleri oldukça dar olan bu tip limanlar, gerektiğinde karşılıklı duran kulelerin¹³ arasına "*κλειθρον*" "*kleithrois/kleithron*"¹⁴ yani bir zincirin gerilmesiyle kapatılmaktaydı. Kuleler arasına çekilen zincirin, ağırlıktan dolayı liman girişine doğru sarkmalar yapması sebebiyle, aralarına dubalar (şamandıra) koyularak zincirin su üzerinde ya da su seviyesinde gergin durması sağlanmaktaydı. Liman girişleri zincir dışında "*zeugma*" adı verilen yan yana zincirlenmiş savaş gemileriyle, küçük teknelerden oluşan ve ilave ahşaplarla güçlendirilen bariyerlerle, batık gemilerle, liman girişlerine yerleştirilen sivri kazıklarla, yüzer platformlarla veya yangın gemisi amacıyla kullanılan kargo gemileriyle de kapatılabilmekteydi¹⁵.

MÖ 5. yüzyılın başındaki Pers savaşları sırasında büyük bloklardan örülmüş duvarlarla güçlendirilerek kapanabilir hale getirilen Piraeus limanları, bu liman tipinin bilinen en erken örneklerindedir¹⁶. MÖ 5. yüzyıldaki diğer iki önemli örnek ise Argolis Körfezindeki Halieis¹⁷ ve Thasos'daki¹⁸ surların çevrelediği askeri limanlardır. MÖ 4. ve 3. yüzyıllar, Akdeniz'de yaşanan politik ve ekonomik çatışmalar nedeniyle deniz savaşlarının yaygın olduğu bir dönemdir. Bu nedenle, surların devamı niteliğindeki liman duvarlarıyla kapanmış karayla çevrili limanlar hemen her yerde yaygın hale gelmiş ve birçok kentte surlar hem ticari hem de askeri limanları çevreleyen kompleksler halini almıştır¹⁹. Antik kaynakların aktarımları ve bu konuda yapılan çalışmalar sonucu 75'ten fazla limanın *Limen Kleistos* özelliği taşıdığı bilinmektedir²⁰.

HEKATOMNOS HANEDANLIĞI DÖNEMİ SAVUNMA SİSTEMİ

Batı Anadolu'daki kentler Arkaik Dönem boyunca hem ekonomik hem de kültürel açıdan oldukça gelişmişler, hatta MÖ 546 yılında bölge Pers egemenliği altına girmesine karşın bu geli-

⁹ *Limen Kleistos* ile ilgili ilk bilgileri MÖ 6. yüzyılda yaşamış Karyandalı Skylaks'a atfedilen Periplus adlı eserde bulmaktayız (Ps.-Scyl., 99). Ancak metinde MÖ 4. yüzyılda kurulan kentlerle ilgili bilgilerin olması nedeniyle eserin bu yüzyılda yaşamış, ismi bilinmeyen bir yazar tarafından yazılmış olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle eserin yazarı Pseudo-Skylaks olarak bilinir. Detaylı bilgi için bkz. Arslan 2012, 239-240. Kitabın Karia ile ilgili bölümünde Halikarnassos, Kos ve Kaunos'un kapanabilir limanlara sahip olduğu bilgisi yer almaktadır (Ps.-Scyl., 99).

¹⁰ Lehmann-Hartleben 1923, 66; Murray 2012, 78.

¹¹ Murray 2012, 78.

¹² Raban 2009, 63.

¹³ Vitr. V. XII. 1.

¹⁴ Murray 2012, 291, 308.

¹⁵ Murray 2012, 136. Liman girişlerinin daraltılması savunmayı kolaylaştırdığı gibi daraltılan liman girişleri fırtına ve rüzgâra karşı daha fazla koruma sağlamıştır (Lehmann-Hartleben 1923, 66).

¹⁶ Raban 2009, 63.

¹⁷ Jameson 1969, 311-342; Jameson 2005, 93; Mauro 2019, 53.

¹⁸ Rankov 2017, 10-11; Mauro 2019, 50.

¹⁹ Lehmann-Hartleben 1923, 65-72; Oleson 1988, 148.

²⁰ Lehmann-Hartleben 1923, 70-72.

şim devam etmiş ve kentlerin organizasyonunda herhangi bir olumsuzluk yaşanmamıştır²¹. MÖ 499 yılından sonra durum değişmiş, Perslere karşı başlatılan isyan bastırılmış ve MÖ 494 yılında Persler Miletos'u yağmalamıştır²². Bu olaylar Batı Anadolu'daki Pers baskısını arttırmış ve MÖ 5. yüzyılda imar faaliyetleri neredeyse durma noktasına gelmiştir²³. Tissaphernes'in MÖ 395 yılında öldürülmesiyle sadece Karia Bölgesi'ni değil Batı Anadolu'nun neredeyse tamamını etkileyen bir sürece girilmiştir. Lydia Satraplığı'na bağlı iken MÖ 392 yılında, olasılıkla Doğu Akdeniz'deki siyasi gelişmeler üzerine, özerk bir satraplık halini alan Karia'da, yeni satraplık merkezinin başına getirilen Hekatomnos'un satrap olarak ilk görevi Kıbrıslı Evagoras'a karşı savaşa katılmasıdır²⁴. Bu durum MÖ 5. yüzyıl ve 4. yüzyıl başlarında Perslerin Anadolu'daki egemenliğinin sürekli ve mutlak olmadığını²⁵, hatta yeni satraplığın olasılıkla Akdeniz'den gelebilecek tehditlere karşı tampon bölge olması amacıyla oluşturulduğunu düşündürür. Özerk bir satraplık konumuna gelmesi ve bölgenin Akdeniz'den gelecek tehditlere karşı korunması gibi bir görev üstlenmesi nedeniyle özellikle kıyı kentlerinin korunmasına yönelik tahkimat yapılarına daha çok ihtiyaç duyulacağına şüphe yoktur. MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda Atina, Sparta ve Pers donanmalarının Kaunos, Iasos, Knidos, Halikarnassos ve hatta Rhodos ve Kos gibi kentlerin limanlarını üs olarak kullanması, ticari ve askeri anlamda bu limanların ne derece önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır²⁶. Dolayısıyla Hekatomnos Hanedanlığı üyeleri özellikle de Maussollos, Karia kıyılarını kontrol altına almanın bölgedeki stratejik öneme sahip liman kentlerini güçlendirmekten geçtiğini anlamıştır. MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Batı Anadolu'da koşullar Perslerin lehine değişmiş, MÖ 387/6 yılındaki Antalkidas Barışının (Kral Barışı) ardından Atina, Batı Anadolu'yu kontrol etme arzusunun vazgeçmek zorunda kalmış ve Anadolu tamamen Pers kontrolüne geçmiştir. Bu tarihten sonra Batı Anadolu'da, mimarlık tarihinin en gelişmiş dönemlerinden biri olarak değerlendirilebilecek olan ve "Ionia Rönesansı"²⁷ olarak da adlandırılan yeni bir refah ve istikrar dönemi başlamıştır.

Hekatomnos'un satrap olarak idareyi eline aldığı tarihten itibaren özellikle Doğu Akdeniz'deki kaotik ortam için görevlendirilmiş olması²⁸, kendi döneminde kapsamlı imar faaliyetleri gerçekleştirmesine engel olmuş gibi görünmektedir. MÖ 377/6 yılında satrap olan oğlu Mausollos ise Batı Anadolu'da Arkaik Dönem sonrasındaki en kapsamlı imar faaliyetlerini başlatan kişidir. Mausollos, babası Doğu Akdeniz'deki gelişmelerle meşgul olurken, Mylasa'da bölgenin yönetimi konusunda önemli bir tecrübe kazanmış ve gelecekle ilgili planlarını o tarihlerde yapmış olmalı ki satrap olduğunda yaptığı ilk iş, satraplık merkezini Mylasa'dan Halikarnassos'a taşımak olmuştur. Bu taşınmanın ne zaman gerçekleştiğine dair farklı düşünceler²⁹ olmakla birlikte, K. Konuk, güncel bir çalışmada sikkeler üzerinden yaptığı değerlendirmeye taşınmanın Mausollos'un başa geçmesinin hemen ardından olduğunu belirtmektedir³⁰.

²¹ Pedersen 2020, 220.

²² Wörrle 2003, 1366-1368.

²³ Anadolu'da Pers hâkimiyeti altındaki gelişmelere dair farklı düşünceler vardır. J. M. Cook (Cook 1961, 90-101), inşaa faaliyetlerinin, sanatın ve şehirlerin gelişimindeki durgunluğun İskender'in bölgedeki kentleri bağımsızlıklarına kavuşturuncaya kadar devam ettiğini düşünür. J. M. Balcer'e (Balcer 1991, 57-58) göre MÖ 5. yüzyıl içinde pek çok Batı Anadolu kenti maddi açıdan oldukça iyi bir durumdadır ancak politik baskılar nedeniyle kültürel anlamda gerileme yaşanmıştır. P. Pedersen ise Cook'un aksine Anadolu'daki mimari gelişimin İskender'den yarım yüzyıl önce Kral Barışının ardından başladığını savunmaktadır (Pedersen 2001/2002, 122, dn. 50).

²⁴ Ruzicka 1992, 19-22; Briant 2020, 47.

²⁵ Batı Anadolu'daki yerleşimlerin önemli bir kısmının Perslere karşı oluşturulan Attika-Delos Deniz Birliğine üye olması da bunun bir göstergesidir.

²⁶ Hornblower 1982, 24-25; Ruzicka 1992, 11; Paksoy – Baran 2023, 40.

²⁷ Pedersen 2020.

²⁸ Ruzicka 1992, 15-32.

²⁹ McNicoll 1997, 16.

³⁰ Konuk 2021, 93-96. K. Konuk bu tespitlerinin ardından Uzunyuva'daki anıt mezarın sahibinin kimliğinin de yeniden tartışılabilceğini belirtmektedir. Bu konu hakkında ayrıca bkz. Rumscheid 2020.

Maussollos tarafından başlatılan büyük inşa programının önemli bir kısmını tahkimatlar oluşturur. Hekatomnos Hanedanlığı'nın Karia'da satraplık yaptığı dönem aynı zamanda tüm Akdeniz coğrafyasında yeni imparatorlukların kurulması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yeni sınırlar nedeniyle savunma yapılarının büyük gelişim gösterdiği bir dönemdir³¹. Ayrıca MÖ 399 yılında I. Dionysios himayesinde tasarlandığı kabul edilen mancınığın³² kullanılmasıyla birlikte kuşatma teknikleri gelişmiş, gelişen kuşatma tekniklerine karşılık verebilmek için savunma mimarisinde önemli değişiklikler olmuştur. Akdeniz'de yaşanan gelişmeler, Hekatomnosların kendi satraplık dönemlerinde korunaklı doğal limanlara sahip yerleşimler kurmak ya da var olanları genişletmek ve güçlendirmek için onları teşvik etmiş olmalıdır. Bu dönemde sadece liman kentleri değil iç Karia'da da bazı kentler³³ bu inşa programına dahil edilmiş, ayrıca yol güzergâhlarını, tarım alanlarını ve kutsal alanları korumak için kaleler ve işaret kuleleri de inşa edilmiştir³⁴.

HEKATOMNOS HANEDANLIĞI DÖNEMİNDE KENT SURU YAPILAN YERLEŞİMLER

Karia Bölgesi'ndeki yerleşimlerin savunma sistemleri üzerine yapılan çalışmalarda, kent surlarının tarihlendirilmesine ilişkin farklı görüşler vardır. A. W. McNicoll, Halikarnassos, Myndos, Alinda, Alabanda ve Labraunda'nın çevresindeki kale ve kulelerin Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi'nde yapılmış olduğunu belirtir³⁵. I. Pimouguet-Pédarros, McNicoll'ün belirttiği kentlerin yanı sıra coğrafi yakınlık ve tarihsel olaylar üzerinden arkeolojik kanıtların çok da yeterli olmadığı yerleşimlerin de Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi içinde değerlendirilebileceğini aktarmıştır³⁶. P. Pedersen, Halikarnassos, Latmos, Myndos, Theangela surları ile Alinda surlarının bir bölümünün Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi'nden olduğunu düşünmektedir³⁷. L. Karlsson, Karia'daki şehirlerin savunma yapılarının Maussollos ve Idrieus'tan ziyade Ada ve Demetrios Poliorketes arasındaki süreçte yapılmış olması gerektiğini belirterek, Halikarnassos ve Myndos'taki bazı duvarları Maussollos zamanına, Telos, Nisyros, Amyzon ve Kaunos'taki duvarların bir bölümünü Idrieus zamanına, Alinda³⁸ ve Priene surlarını Idrieus sonrasına, bunların dışındaki kentlerin surlarını ise MÖ 330 sonrasına tarihlendirmiştir³⁹. Bu önemli çalışmaların sonuçlarına göre bir genelleme yapılacak olursa Halikarnassos, Myndos, Alinda, Alabanda kent surları ile Labraunda çevresindeki

³¹ Pedersen 2010, 269.

³² Diod. Sic. 14.42.1.

³³ İç Karia kentlerinden Alinda ve Alabanda'nın Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi'nde tahkim edildiği pek çok araştırmacı tarafından kabul edilir. Buna karşın, ilk satraplık merkezi Mylasa'nın tahkim edildiğine dair herhangi bir arkeolojik kanıt yoktur. I. Pimouguet-Pédarros, Beçin, Hıdırlık ve Kuyruklu Kalesi gibi şehrin etrafına dağılmış müstahkem tepelerin şehrin savunmasını sağlayacağını belirtmektedir ancak bu durum Hekatomnos Hanedanlığı'nın şehirleşme politikası ile tezat oluşturur (Pimouguet-Pédarros 2000, 221-222). Stratonikeia kent surununun MÖ 4. yy'da, Hekatomnidler idaresinin bölgede en güçlü olduğu dönemde, Kadıkulesi Tepesi'nin kuzeyindeki düzlüğü de içine alacak şekilde tahkim edilmiş olduğu aktarılmış olsa da T. Özdemir güncel çalışmasında Stratonikeia kent surununun Arkaik ve Hellenistik olmak üzere iki evreliliğini tespit etmiştir (Özdemir 2023). Hekatomnos Hanedanlığı'nın iç Karia'daki imar faaliyetleri için Marsyas Vadisi doğal bir sınır olmuş gibidir, vadinin doğusundaki önemli yerleşim Hyllarima'da gerçekleştirilen çalışmalarda Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi'ne atfedilecek herhangi bir arkeolojik kanıt tespit edilmemiştir (Debord – Varinlioğlu 2018). P. Brun, Hyllarima kent surununun Pleistarkhos zamanında yapıldığını belirtir (Brun 1994, 193-204).

³⁴ Teke Kale için bkz. Paton – Myres 1896, 238-240, fig. 13-14. Labraunda çevresinde kaleler için bkz. Karlsson ve diğ. 2011, 20-30; Karlsson 2015, 261-272; Henry ve diğ. 2016, 397-412. Genel değerlendirme için bkz. McNicoll 1997, 41-44; Pimouguet-Pédarros 2000, 302-310.

³⁵ McNicoll 1997, 15-45.

³⁶ Pimouguet-Pédarros 2000, 217-321.

³⁷ Pedersen 2010, 314-315.

³⁸ A. N. Konecny ve P. Ruggendorfer ise Alinda kent surununun inşa tarihi için Maussollos Dönemi'ni önermektedir (Konecny – Ruggendorfer 2014, 742).

³⁹ Karlsson 1994, 153.

kalelerin Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi'nde, özellikle kıyı yerleşimlerinin tahkimatının Maussollos zamanında yapıldığı veya en azından yapımına başlandığı konusunda fikir birliği vardır.

B. Öğün ve C. Işık, Kaunos surlarını da bu dönemle ilişkilendirerek kent surunun Hekatomnos'un sağlığında veya Maussollos'un başa geçtiği yıllarda yapıldığını düşünmektedirler⁴⁰. Konumu itibarıyla stratejik bir noktada yer alan Kaunos'un kapanabilir limanı ile Hekatomnos Hanedanlığı'nın özellikle doğuya yapılacak harekâtları için önemli bir üs, ayrıca Rhodos ve Likyalılara karşı bir savunma karakolu olabileceği düşünülmektedir⁴¹. Kentin konumu, kazılar sonrasında elde edilen arkeolojik ve epigrafik veriler⁴² Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi'ndeki inşa faaliyetlerine dair güçlü kanıtlardır⁴³.

Bize göre bu kapsamda değerlendirilmesi gereken bir başka liman kenti Knidos'tur. A. W. McNicoll, Knidos kent surunu L. Karlsson'un değerlendirmesiyle örtüşecek şekilde MÖ 330 civarına tarihlenir⁴⁴. P. Pedersen⁴⁵ ve I. Pimouguet-Pédarros⁴⁶ ise kentin Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi'nde imar faaliyetleri yapmaya uygun olmasına karşın, söz konusu döneme dair çok veri olmadığını belirtir. Knidos'un Halikarnassos gibi ızgara plan esasına göre yeniden planlandığı, geniş teraslar oluşturulduğu ve bu teraslara önemli yapılar inşa edilerek, dönemin en önemli heykeltıraşlarının elinden çıkan eserlerle yapıların süslendiği bilinmektedir. R. Özgan, yüksek klasik devrin en ünlü yontucuları olan Skopas, Bryaksis ve Leokhares'in MÖ 360-350 yıllarında Halikarnassos'ta çalıştıklarını, aynı yıllarda Knidos için de eserler verdiklerini belirtmektedir⁴⁷. Knidos Aphroditesi olarak bilinen Praksiteles'in Çıplak Aphrodite yontusu A. Corso tarafından MÖ 364-361 yıllarına⁴⁸, I. Jenkins tarafından MÖ 360 yıllarına tarihlendirilir⁴⁹. Araştırmacıların bir kısmı daha genel bir tarih vererek heykeli MÖ 350 civarına tarihlendirmektedir⁵⁰. Ayrıca C. T. Newton tarafından gerçekleştirilen kazı çalışmalarında Demeter Kutsal Alanı'nda bulunan ve bugün Britanya Müzesi'nde sergilenen Demeter ve Persephone heykelleri ile bazı hayvan heykelleri de MÖ 4. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmektedir⁵¹. Söz konusu ünlü heykeller MÖ 360-350 yıllarına tarihlendirildiğine göre, Knidos'ta en azından MÖ 4. yüzyılın 2. çeyreğinde kent planlaması gerçekleştirilmiş ve bunun sonucunda imar faaliyetleri başlamış olmalıdır. Knidos'ta geniş teraslar oluşturulması, bu teraslara önemli yapılar inşa edilmesi ve bu yapıların heykellerle donatılması, Hekatomnos Hanedanlığı'nın Hellenleşme politikasının bir parçası olarak da değerlendirilebilir⁵². Bunun yanı sıra farklı dönemlerde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında Kap Krio'daki yerleşim teraslarının dolgu tabakalarında MÖ 5. yüzyılın sonu ve MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğine ait attik siyah glazürlü ve kırmızı figürlü kaplara ait çok miktarda parça ile MÖ 4. yüzyılın başlarına tarihlendirilen *lazana*'lar ve yerel üretim siyah astarlı kaplar bulunmuştur⁵³. Bunların terasları oluşturmak için yapılan dolgunun içinde çıkmış olması, kentin yeni ve genel planlamasının bu

⁴⁰ Öğün - Işık 2002, 41.

⁴¹ Pimouguet-Pédarros 2000, 242-243.

⁴² Blumel 1990, 11. 1.18.

⁴³ Kaunos kent surlarındaki çalışmalar için bkz. Schmaltz 1991; Schmaltz 1994.

⁴⁴ McNicoll 1997, 71-74.

⁴⁵ Pedersen 2010, 315.

⁴⁶ Pimouguet-Pédarros 2000, 331.

⁴⁷ Özgan 2009, 97.

⁴⁸ Corso 1997, 92; Corso 2004, 352.

⁴⁹ Jenkins 2008, 53-57, fig. 32-33.

⁵⁰ Özgan 2009, 97, dn. 16.

⁵¹ Ridgway 1997, 249-250; Jenkins 2008, 39-42, fig. 21-25.

⁵² Maussollos'un Halikarnassos'taki şehirleşme politikasının altında yatan sebeplerden birisinin bölgeyi Hellenleştirme ve Yunan tarzı bir metropol oluşturma arzusu olduğu belirtilir (McNicoll 1997, 16). Bazı araştırmacılar Hellenleştirme arzusunun Halikarnassos ile sınırlı olmadığını, bunun bölgesel bir durum olduğunu düşünür (Pimouguet-Pédarros 2000, 217-218).

⁵³ Love 1968, 134; Doksanaltı 2007, 12-13.

süreçte yapıldığını desteklemektedir. Ayrıca kent surlarının ilk inşa evresine ait kulelerin boyutları da bu konu hakkında yorum yapmaya yardımcı olmaktadır. II. Philip ile gelişen kuşatma teknolojilerinin Büyük İskender ile birlikte daha ileri bir noktaya taşındığı, *helepolis* adı verilen ayaklı kulelerle kentlerin kuşatıldığı ve bunlara karşılık verebilmek için ağır fırlatmalı silahların yerleştirileceği, mazgal ve pencere açıklıklarına sahip büyük çok katlı kulelerin yapıldığı bilinir. Knidos kent surunda kuleler üzerine yerleştirilecek ağır silahlar için Kap Krio'daki 6 x 6 metre ölçülerindeki kuleler uygun değildir⁵⁴. Ancak MÖ 3. yüzyılda, V. Philip'in kuşatmasından önce yapılmış olan Akropolis Kuleleri ve aynı tarihlerde askeri liman girişinde yapılan düzenlemeler sırasında inşa edilen, biri yuvarlak diğeri kare planlı iki kulenin boyutları itibarıyla aktif savunma için tasarlandıkları açıktır. Kulelerin hiçbirisinde mazgal açıklığı ve/veya pencere korunmadığı için bunlara dair karşılaştırma ve değerlendirme yapmak mümkün değildir. Tüm bu veriler, Hekatomnos Hanedanlığı'nın başlattığı şehirleşme politikasına Knidos'un da dahil edildiğini⁵⁵ ve tıpkı Halikarnassos'taki gibi *Geländemauer* tipi bir kent suru ile toprakların koruma altına alındığını, denizden gelebilecek tehditlere karşı da kapanabilir limanı ve 20 gemilik donanması ile kent ve bölge savunmasına katkı sağladığını göstermektedir.

Bu kapsamda değerlendirilmesi gereken üçüncü liman kenti Iasos'tur. Kent, MÖ 387/6 yılındaki Kral Barışı'nın ardından Hekatomnos Hanedanlığı'nın hakimiyeti altına girmiş⁵⁶ olup, son yıllarda gerçekleştirilen çalışmalar, Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi'nde yapılan imar faaliyetlerini açıkça ortaya koymaktadır⁵⁷. Agorada yapılan kazı çalışmalarında, Hekatomnos Hanedanlığı'na adanmış bir anıt ile bir yapı kalıntısı açığa çıkarılmıştır. Doğu Stoa'da bulunan yapı kalıntısının dört bloğu üzerine kazanmış bazı kararname, yapının "Maussolleion" olarak adlandırıldığını ve MÖ 4. yüzyıla tarihlendiğini göstermektedir⁵⁸. Agora'nın güneyinde yer alan *distylos in antis* planlı bir tapınak da Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi'ne tarihlendirilmiştir⁵⁹. Kentin Mandalya Körfezi içinde Miletos ile güneyde Myndos arasındaki konumu ve Kral Barışı'na kadar olan süreçte Atina ve Sparta'nın etkisi ve kontrolü altında olması nedeniyle buranın tahkim edilmesi ve kontrol altına alınması bir zorunluluk gibidir. I. Pimouguet-Pédarros, Iasos surlarının yarımada ve yarımadanın anakaraya bağlandığı kıstak çevresindeki duvar örgüsünün Halikarnassos ve Myndos ile benzer bir tarzda olduğunu belirtir⁶⁰. MÖ 5. yüzyılın sonunda Lysandros tarafından tahrip edilen⁶¹ kentte, MÖ 4. yüzyılda yeni inşa faaliyetleri başlamış ve kent savunması yenilenmiş olabilir. Iasos'ta, surların temellerine kadar yapılan stratigrafik sondajlarda MÖ 5. yüzyılın sonları ile MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen seramiklerin⁶² bulunmuş olması ve kent içinde tespit edilen Hekatomnos

⁵⁴ Büyüközer 2020, 172-176.

⁵⁵ Knidos ve Hekatomnos Hanedanlığı arasındaki ilişkiyi gösteren başka kanıtlar da vardır. Bir dönem çalışmalarını Maussollos'un sarayında sürdüren filozof, matematikçi ve astronom Knidoslu Eudoksos'un İonia Rönesansı'nın yeni mimari standartlarının oluşmasında önemli bir payı olduğu, dönemin en önemli mimarı Pytheos ile birlikte hem Maussolleion hem de Priene Athena Polias Tapınağı'nın tasarımında kareli sistemine dayanan bir plan geliştirdiği düşünülmektedir (Pedersen 2020, 230, fig. 11). Uzunyuva Anıt Mezarı'nın kazıları sırasında bulunan ve üzerinde 121 mısıralı şiirsel bir methiyenin yer aldığı MÖ geç 3.- erken 2. yüzyıla tarihlendirilen mermer bir yazıtta Pytheos'un (Pytheas) Knidos ile bağlantısı olabileceğine dair önemli bilgiler bulunmaktadır (Marek 2020).

⁵⁶ Bertocci 2003, 559.

⁵⁷ Maddoli 2010, 123-131; Berti 2012, 101-106; Fabiani 2015a, 49-74; Fabiani 2015b, 186-188; Masturzo 2015, 27-61; Nafissi 2015a, 21-41; Nafissi 2015b, 63-99.

⁵⁸ Maddoli 2007, 11-13; Nafissi 2010, 99-101; Berti 2011, 300-301; Baldoni 2013, 7-10, fig. 2-4; Fabiani - Nafissi 2013, 51-52; Baldoni 2014, 373-376, fig. 6-9. Kentte bulunan Hekatomnoslar Dönemine ait dorik mimari bloklar için bkz. Gider-Büyüközer 2019, 123-124.

⁵⁹ Masturzo 2016, 93-96.

⁶⁰ Pimouguet-Pédarros 2000, 289-292.

⁶¹ Pimouguet-Pédarros 2000, 203-204.

⁶² Levi 1967, 408.

Fig. 1: Latmos kuzey kale ve çift köşe bağı tekniğindeki kule (A. Büyüközer).

Hanedanlığı ile bağlantılı epigrafik ve arkeolojik veriler, bu düşüncüyü desteklemektedir⁶³.

Son olarak Latmos kentini bu kapsama almak gerekmektedir. Latmos her ne kadar yukarıda bahsedilen yerleşimler gibi tipik bir liman kenti olmasa da Latmos Körfezine (Latmikos Kolpos) ve Menderes Vadisine açılan yollara hâkim konumuyla Hekatomnos Hanedanlarının ilgisini çekmiş ve burada hem kent tahkim edilmiş hem de kent içinde bir dizi imar faaliyeti gerçekleştirilmiştir⁶⁴. Hekatomnos Hanedanlığı'nın Latmos kenti ve çevresine olan ilgilerini kanıtlayacak ilk bilgileri Polyaeus'un Stratagemata'sından öğrenmekteyiz⁶⁵. Yazar, Maussollos ve Artemisia'nın⁶⁶ kenti savaşmadan hırsızca veya zekice hamlelerle ele geçirdiklerinden bahseder. Maussollos ile ilgili bölümde daha önce Idrieus'un aldığı esirlerden bahsedilmekte ve böylelikle zaten bu olay öncesinde Idrieus'un da Latmos'a karşı bir mücadeleye giriştiği anlaşılmaktadır⁶⁷. Maussollos olasılıkla, Atinalıların MÖ 427 yılında⁶⁸ körfezin içlerine doğru hareket ederek Karia'ya karşı bir sefer başlattıklarını biliyor ve bunun tekrarlanmaması için bu kritik yerleşimin ele geçirilip, güçlendirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu nedenle, Hekatomnos Hanedanları kenti ve çevresini ellerinde tutmak hatta kenti diğer kıyı kentleri gibi büyütüp güçlü bir tahkimatla

⁶³ I. Pimouguet-Pédarros, Bargylia'nın da Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi'ndeki inşa programı içerisinde değerlendirilebileceğini düşünmektedir. Diğer kentlerin aksine Bargylia'da ne arkeolojik ne de epigrafik bir kanıt vardır. Ancak konumu ve korunaklı doğal limanı düşünüldüğünde, bu fikir oldukça makuldür (Bargylia, Kyndia ve Hekatomnos Hanedanlığı bağlantısı için bkz. Pimouguet-Pédarros 2000, 292-293).

⁶⁴ Peschlow-Bindokat 2005.

⁶⁵ Polyaeus, Strat. 7.23.2; 8.53.4.

⁶⁶ Burada adı geçen Artemisia'nın, Lygdamis kızı Artemisia mı yoksa Hekatomnos kızı Artemisia mı olduğu konusundaki tartışmalar devam etmektedir.

⁶⁷ Polyaeus, Strat. 7.23.2.

⁶⁸ Ruzicka 1992, 71-72.

koruma altına almak istemişlerdir. Latmos kentinin çevresinde bugün takip edilebilen savunma yapılarının karakteri MÖ 4. yüzyıl özellikleri göstermekte olup, daha erkene giden herhangi bir savunma hattı izine rastlanmamıştır. Kent surunda hem beden duvarları hem de kuleler, dönemin karakteristiği olan dikdörtgen uzun dizi blokları ve dar bağ taşlarından oluşan *isodomik* örgüye sahiptir. Surların Hekatomnos Hanedanlığı ile ilişkilendirilebileceği bir başka önemli teknik, kulelerin köşelerinde görülen "çift köşe bağı" tekniğidir (Fig. 1). Latmos surlarındaki beden duvarları ve kulelerin örgü teknikleri Maussollos zamanında başlayan imar faaliyetleri ile paralellik gösterir⁶⁹.

Fig. 2: Amyzon teras duvarındaki uzun dizi ve dar bağ taşlarından oluşan örgü (A. Büyüközer).

⁶⁹ 2022 yılında Latmos ve Herakleia'da başlatılan sistemli kazı çalışmalarının amaçlarından biri hem Latmos hem de Herakleia'nın kent suru ile ilgili sorulara cevap bulabilmektir. Bu kapsamda Herakleia'da, kent savunmasının en güneyinde yer alan kulede kazı çalışmaları yapılmıştır. Ağırlıklı olarak MÖ 3. yüzyıl verilerinin elde edildiği çalışmalarda MÖ 4. yüzyıl ortasına tarihlendirilen az sayıda seramik tespit edilmiştir. Ancak bunlar ne kulede ne de kent surunun genelinde tutarlı bir tarihlendirme yapmak için henüz yeterlidir. *Diateikismata*'daki kulelerden birinin girişinde yer alan yazıt üzerinde de çalışmalar yapılmış ancak ne yazık ki doğal nedenlerle son derece tahrip olan yazıt okunamamıştır.

Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi'nde savunma yapılarına yönelik faaliyetler salt ana kara ile sınırlı kalmamış, savunma ve ticaret hattı yakın adaları da kapsamıştır. Rhodos⁷⁰ ve Kos'un⁷¹ Hekatomnos Hanedanlığının kontrolünde olduğu zaten bilinmektedir. Ancak bu önemli merkez dışında diğer küçük adaların da onların kontrolünde olması gayet mantıklıdır. Nitekim. I. Pimouguet-Pédarros Kalymnos, Nysiros ve Telos gibi adalarda Hekatomnos Hanedanlığına atfedilebilecek yapıların varlığından bahseder⁷².

HEKATOMNOS HANEDANLIĞI DÖNEMİNDEKİ KENT SURLARININ KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

Karia kentlerinin savunma mimarisi üzerine çalışmalar yapan bazı araştırmacılar, Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi'nde inşa edilen savunma yapıları ve kutsal alanlardaki duvarlardan hareketle dönemin karakteristik uygulamalarına yönelik değerlendirmelerde bulunmuşlardır⁷³. Maussollos ile başlayan süreçte, *Geländemauer* tipi kent surlarında, beden duvarları, kuleler ve teras duvarlarının örgü tekniklerinde bir tutarlılık görülür. Nakliye, işçilik ve zamandan tasarruf etmek için yerel malzemelerin tercih edildiği duvarlar, kabarık yüzeyli uzun dikdörtgen sıra/dizi blokları ve bu blokların arasına yerleştirilen dar atkı/bağ taşlarından oluşan *isodomik* veya *pseudo-isodomik* teknikte⁷⁴ örülmüştür⁷⁵ (fig. 2). Çift kabuklu duvarlarda bağ taşları duvar genişliğinin az olduğu bölümlerde iki kabuğu birbirine bağlarken, daha geniş olan bölümlerde kama gibi iki kabuk arasındaki dolguya nüfuz eder⁷⁶. Bununla birlikte Halikarnassos, Knidos ve Myndos surlarının perde duvarlarının homojen olmadığı, özellikle kentin yüksekte kalan kesimlerinde farklı örgü tekniklerinin uygulandığı görülür⁷⁷. Söz konusu bölümler, olasılıkla Maussollos'un inşa programının ilk zamanlarında yapılmış olup, hem ivedilikle tamamlanması gerektiğinden hem de yeterince usta olmadığından homojen değildir. Nitekim P. Pedersen, Anadolu'da imar faaliyetlerinin uzun süre durma noktasına gelmesi nedeniyle yetişmiş usta olmayabileceğini ve bu ustaların Sicilya veya Kıta Yunanistan'dan getirilmiş olabileceğini belirtmektedir⁷⁸. Kıyı yerleşimlerinde durum böyleyken Alinda ve Alabanda surlarında hem beden duvarları hem de kulelerin

⁷⁰ I. Pimouguet-Pédarros antik kaynaklar ve nümizmatik verilere göre Rhodos'un Maussollos ve ardıllarının kontrolü altında olduğunu belirtir (Pimouguet-Pédarros 2000, 296). Vitruvius'un, Halikarnasos'un gizli limanının ne derece etkili olduğunu anlatabilmek için aktardığı olay Rhodos'un Hekatomnid hakimiyetinde olduğuna dair bir kanıt olarak görülebilir (Vitr. II. VIII. 14).

⁷¹ Interdonato 2021, 133-135.

⁷² Pimouguet-Pédarros 2000, 296-299.

⁷³ McNicoll 1997, 15-45; Pimouguet-Pédarros 2000, 83-92; Pedersen 2001-2002, 108-110, fig. 12; Schmaltz 2010, 318-321.

⁷⁴ Miletos'un hakimiyet alanındaki adaların savunma sistemleri üzerine yapılan önemli bir çalışmada Karia Bölgesi'nin karakteristik duvar örgüsünden çok farklı duvar örgüleri tespit edilmiştir. Klasik ve Hellenistik Döneme tarihlendirilen bu merkezlerde *trapezoidal* ve düzensiz *trapezoidal* tarzda bir örgü tercih edilmiştir (Konstantinos 2018, 372-373).

⁷⁵ I. Pimouguet-Pédarros, duvarların *emplekton* tekniğinde olması, dizi ve bağ taşlarının kullanılması, yatay derzlerin düz, dikey derzlerin ise dik açılı veya hafif eğik olması ve duvar köşelerinin tıraşlanarak keskin bir kenar sergilemesini dönemin karakteristik uygulamaları olarak belirtir (Pimouguet-Pédarros 2000, 86-87). Bununla birlikte *emplekton* tekniğinin aslında tam olarak nasıl bir duvar örgüsünü tanımladığı konusunda soru işaretleri de devam etmektedir. Hem Vitruvius (Vitr. II. VIII. 7) hem de Plinius (NH 36.51.171-172) *emplekton* örgü tekniğinden bahsetseler de tanımlamaları bunun nasıl bir teknik olduğunu yeterince açıklamamaktadır. L. Karlsson, *emplekton* tekniğini duvarın dolgusuna atkı/bağ taşlarının yerleştirildiği bir örgü tekniği olarak görme eğilimindedir (Karlsson 1992, 67-85). Pedersen ise *emplekton* tekniğinin dolgu içermeyen, ancak kesme taşlardan sağlam bir şekilde inşa edilen tamamen farklı bir duvar örgüsü olduğunu belirtir (Pedersen 2019, 1-10). Tekniğin tanımı ve değerlendirmesi için ayrıca bkz. Dennis 1848, 106-108; Tomlinson 1961, 133-140; Müller-Wiener 1988, 68-73.

⁷⁶ Atkı taşının iki kabuk arasında bağlayıcı olarak kullanıldığı tekniğin MÖ 4. yüzyıl başında Sicilya'da ortaya çıktığı hemen akabinde Karia'da Maussollos döneminde kullanıldığı kabul edilir (Karlsson 1994, 151). Söz konusu teknik atkı taşlarının daha düzenli dizilim göstermesiyle Hellenistik Dönem boyunca da kullanılmıştır.

⁷⁷ Myndos ve Halikarnassos için bkz. McNicoll 1997, 42-44. Knidos için bkz. Büyüközer 2020, 171-182.

⁷⁸ Pedersen 2010, 314.

duvar örgüleri daha homojendir. Bunda kısa da olsa bir zaman farkının etkisi olabileceği gibi söz konusu yerleşimlerde kıyı hattının güven altına alınmış olması nedeniyle görece süre sıkıntısının olmaması ve kıyı hattındaki savunma yapılarında pek çok kişinin belli oranda ustalaşmış olması da etkili olmuş olabilir.

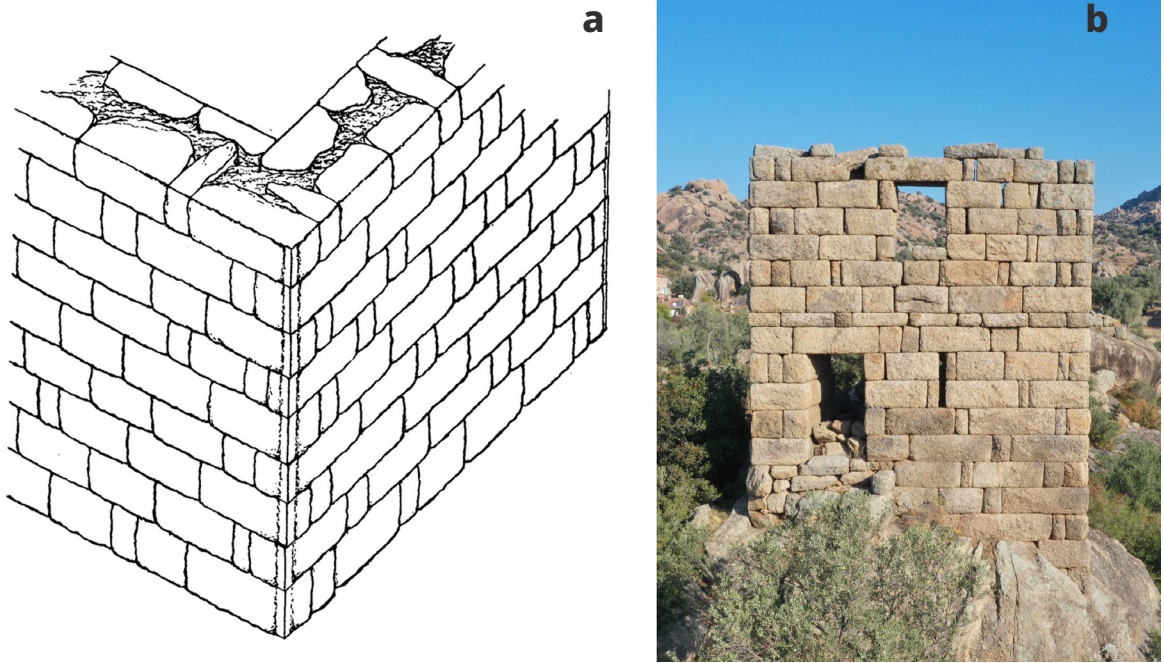

Fig. 3: "Çift Köşe Bağ" tekniği (a: Pedersen – Ruppe 2016, fig. 6; b: A. Büyüközer).

Dönemin bir başka ortak özelliği, kulelerin köşelerindeki çift atkı/bağ taşı kullanımınıdır (Fig. 3). Bu teknik eşit yükseklikteki kabarık yüzeyli bloklardan inşa edilen dörtgen kulelerde her iki sırada bir, taş sırasının köşesinin çift bağ taşı ile bitirilmesidir⁷⁹. "Çift köşe bağ" tekniğinin tarihsel sınırlarına bakıldığında, en erken örneklerin Maussollos zamanında, yaklaşık olarak MÖ 370'lerde, Halikarnassos ve Labraunda'da görüldüğü ancak sadece bu dönemle sınırlı kalmayıp, MÖ 200-150 yıllarına kadar kullanımının devam ettiği kabul edilir⁸⁰.

⁷⁹ Tekniğin uygulandığı coğrafya ve tarihsel sınırları ile ilgili bazı değerlendirmeler yapan P. Pedersen, Karia Bölgesi'nde Halikarnassos, Myndos, Alabanda, Alinda, Latmos, Kaunos, Theangela, Latmos Herakleiası ve Euromos gibi kentler ile Teke Kale gözlem karakolunda bu tekniğin uygulandığını tespit etmiştir (Pedersen – Ruppe 2016, 565-566). Bölgeden yeni örnekler ve değerlendirmeler için ayrıca bkz. Büyüközer 2022, 68-77, fig. 2-14. Bölgedeki yoğun kullanımın aksine tekniğin bölge dışındaki kullanımı Ephesos, Pergamon, Assos ve Samos gibi merkezlerle sınırlıdır. Bu nedenle tekniğin bölgesel bir uygulama olduğu kabul edilir (Müth – Ruppe 2016, 243-244, fig. 8).

⁸⁰ Pedersen – Ruppe 2016, 566. Çift köşe bağ gibi özel bir tekniğin hangi amaçla yapılmış olabileceğine dair bir takım düşünceler vardır. Bunlardan birinde P. Pedersen köşedeki ikinci bağ taşının iç kabuktaki sıra bloklarından daha küçük olduğu için bunun da çok mümkün olamayacağını söyler. Pedersen'in bu konudaki düşüncesi alt katlar için doğrudur ancak üst katlarda içteki bağ taşı içteki kabuğu karşılar. Daha önceki bir çalışmamda bunun dönemsel bir uygulama olup olmayacağını sorgulanabileceğini belirtmiş olmama karşın Latmos ve Herakleia örnekleri üzerindeki detaylı çalışmalarımız bu düşünceden hareketle tutarlı bir değerlendirme yapmanın mümkün olamayacağını gösterdi (Büyüközer 2022, 74-76).

Kule boyutları da özellikle Büyük İskender sonrası süreçle karşılaştırıldığında, dönemin ayırt edici özelliği olarak kabul edilebilir. Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi'nde inşa edildiği kabul edilen kulelerin MÖ 4. yüzyıl içinde gelişen burulmalı taş atıcılar⁸¹ için yeterince büyük ve güçlü olmadığı, sadece pasif savunma yapabileceği görülür. Büyük İskender ile birlikte kuşatma silahlarının iyice gelişmesi, kentlerin pasif savunmadan aktif savunmaya geçmelerini zorunlu kılmış, bunun sonucu olarak da Batı Anadolu'da Büyük İskender sonrası inşa edildiği bilinen kulelerde kuşatma tekniklerine karşılık verebilecek nitelikte değişimler yaşanmıştır. Latmos Körfezi kıyısındaki öncü yerleşim Latmos'un mütevazı kulelerine⁸² karşın, Hellenistik Dönem'in başlarında inşa edilen Herakleia kulelerinin daha büyük, çok katlı ve aktif savunma yapabilecek işlevde olması⁸³, bu iki dönem arasındaki boyut ve işlev farkını açıkça gösterir. Benzer bir gelişim Knidos kent surunun ilk inşa evresine tarihlendirilen kuleleri⁸⁴ ile MÖ 3. yüzyılda inşa edilen Akropolis Kuleleri⁸⁵ arasındaki boyut ve işlev farkında da görülür. L. Karlsson, kulelerin boyutlarından hareketle Myndos Kapısı'ndaki kulelerin İskender sonrasında yapılmış olabileceğini düşünmektedir⁸⁶.

HEKATOMNOS HANEDANLIĞI DÖNEMİNDEKİ KAPANABİLİR LİMANLAR (LIMEN KLEISTOS)

Antik Dönem'de limanlar düşmanlar için şehre açılan en zayıf nokta olarak görüldüğü için limanların kentin savunma sistemi içerisine alınması zorunluluk haline gelmiştir⁸⁷. Liman kentleri çoğunlukla ticari ve kültürel zenginlikleri üzerinden değerlendirilmiş, bu nedenle de kent suru içine dahil edilen ve asıl amacı limana gelen gemilerin korunması, şehrin korunması ve kuşatma savaşlarındaki rolü açısından önemli olan kapanabilir limanlar bu anlamda ihmal edilmiştir. Ancak Hekatomnos Hanedanları kıyı kentlerinin güçlendirilmesinin ne derece önemli olduğunu bilincindeydi. Bu nedenle hem satraplık merkezini kıyıya taşıdılar hem de çevredeki kıyı yerleşimlerini bu kapsamda güçlendirdiler. Maussollos, başta Halikarnassos olmak üzere anakarada Kaunos, Knidos, Myndos, Latmos ve olasılıkla Iasos gibi kentleri şehirleşme politikası kapsamında tahkim edilmesi gereken öncelikli kentler olarak belirlemiş gibi görünüyor.

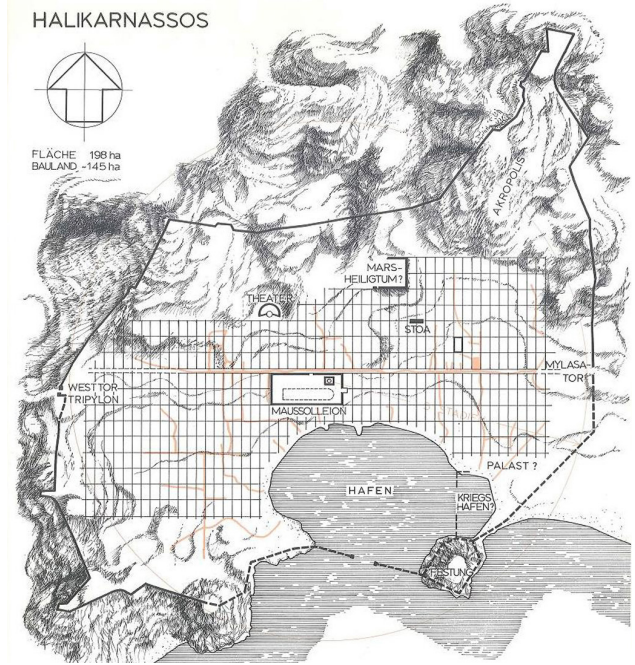

Fig. 4: Halikarnassos kent planı ve kapanabilir limanı (Hoepfner – Schwander 1994, 12, Fig. 219).

⁸¹ Antik çağda katapult, ballista, korbollista ve scorpion gibi ağır silahlar kullanılmaktaydı (Marsden 1969).

⁸² Peschlow-Bindokat 2005, 8-19.

⁸³ Her ne kadar kent suru bazı uzmanlarca Maussollos zamanına tarihlendirilmek istense ve örgü tekniği açısından da söz konusu dönem uygun gibi görülse de mühendislik açısından Herakleia kulelerini Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi'ne tarihlendirmek mümkün görülüyor.

⁸⁴ Büyükozer 2020, 172-176.

⁸⁵ Büyükozer 2022, 71-77.

⁸⁶ Karlsson 1994, 145.

⁸⁷ Lehmann-Hartleben 1923, 65-74; Blackman 1982, 196; Oleson 1988, 147-148.

Maussollos'un satraplık merkezini iç kesimlerdeki Mylasa'dan deniz kıyısındaki Halikarnassos'a taşımasında, kentin konumu itibarıyla gerek Ege gerekse Doğu Akdeniz ile ticari ve kültürel ilişkileri geliştirebilecek olması, geniş ve korunaklı doğal limanı, şehri çevreleyen kayalık tepelerin liman ve donanma için doğal bir savunma sistemi oluşturması ve şehrin güçlü surlarla çevrilmesine olanak tanınması gibi avantajların belirleyici olduğu kabul edilir⁸⁸ (Fig. 4). Karia'nın özerk bir satraplık haline getirilmesindeki faktörlerin Ege ve Akdeniz'deki Pers aleyhine işleyen gelişmeler olduğu düşünüldüğünde, deniz kıyısındaki bu yerleşimin güçlü bir tahkimata sahip olması ve limanının da savunma sistemi içerisine alınması kaçınılmazdır. Nitekim antik yazarlardan Pseudo-Skylaks, kentin kapanabilir bir limana sahip olduğunu belirtir⁸⁹. Maussollos'un 100 gemiden oluşan bir donanmasının olduğu ve bu donanmanın kapanabilir limanda durduğu düşünülmektedir⁹⁰.

Kent limanı, Zephyrion Adası ve adanın tam karşısında yer alan Salmakis Tepesi'nin ortasında konumlanmıştır⁹¹. Limanın doğu sınırı olan Zephyrion Adası zamanla ana kara ile birleşerek yarımada görünümünü almıştır. Ayrıca ana limanın dışında kentte, Vitruvius'un aktarımlarından bildiğimiz bir de gizli liman yer almaktaydı⁹². Vitruvius, söz konusu gizli limanın ne derece etkili olduğunu anlatabilmek için Maussollos'un ölümünün ardından başa geçen Artemisia ile bu duruma içerleyerek fırsata çevirmek isteyen Rhodoslular arasında gerçekleşen bir olayı da aktarmıştır.⁹³

Fig. 5: Knidos'un kapanabilir limanı (A. Büyüközer).

Fig. 6: Liman girişindeki kule, girişi daraltan duvar ve dışa doğru sivrilen 'V' şeklinde mazgal açıklığı (A. Büyüközer).

⁸⁸ Pedersen 2020, 223-228.

⁸⁹ Ps.-Scyl., 99.

⁹⁰ Bean – Cook 1957, 89. Bu donanmanın oluşturulması Maussollos'un en büyük başarılarından birisi olarak gösterilir (McNicol 1997, 15). S. Ruzicka, Maussollos'un bu gemileri bir taarruz planının parçası olarak değil, Karia kıyısı boyunca uzanan nakliye yollarını ve Karia'nın yeni kurulan veya büyütülen liman kentlerini güvende tutmak için bulundurduğunu düşünmektedir (Ruzicka 1992, 39).

⁹¹ Vitr. III. VIII. 11: "... Mylasa'da doğmuş olmasına rağmen, Halikarnassos'un doğal bir kale olarak önemini kavradığından ve uygun bir ticaret merkezi ile iyi bir liman konumunda olduğunu gördüğünden evini orada kurdu...", Vitr. III. VIII. 13: "Bu surlarla çevrili yeri anlatmaya kapıldığımdan, öykünün geriye kalanını da bitirmem gerekiyor. Sağ tarafta bulunan yukarıda anlatılan pınarın ve Venüs'ün mabedinden başka, en solda, kral Maussollos'un bütünüyle kendine ait bir plana göre yaptırdığı kral sarayı vardır. Sağda forumun, limanın ve surların tümünün görünümüne hakimdir; ..."

⁹² Vitr. II. VIII. 13: "...hemen altta, duvarların altında, kimsenin içinde ne olup bittiğini göremeyeceği gizli bir liman yer alır. Gerktiğinde, yalnızca kralın kendisi hiç kimsenin haberi olmadan kürekçilere ve askerlere sarayından emirler verebiliyordu".

⁹³ Vitr. II. VIII. 14.

Halikarnassos'un antik limanının mendirek kalıntıları 19. yüzyılda sualtında görülebilmekteydi⁹⁴. Ancak limanın hala kullanılıyor olması ve ihtiyaçlar dahilinde eski mendireklerin üzerine modern mendireklerle kaplanmış olması, günümüzde antik limana dair tutarlı değerlendirme yapmayı güçleştirir. P. Pedersen, Türk ve Amerikalı arkeologlardan aldığı bilgiye dayanarak, Bodrum'daki yetkililerin turist teknelerinin manevralarını kolaylaştırmak için antik mendireğin bir kısmını kaldırdıklarını, bu çalışma sırasında mendireğin rıhtımla birleştiği yerde kesme taşlardan yapılmış, içinde mancınıklar için çok sayıda *ballista* mermisinin bulunduğu bir kule kalıntısının var olduğunu aktarır⁹⁵. Bu önemli bilgiler, donanmanın yer aldığı limanın savunma sistemi içerisinde korunduğu düşüncesini destekler. Antik kaynakların aktarımları, 1800'lü yıllarda oluşturulan haritalar ve yukarıda bahsedilen diğer bilgilerden hareketle, liman ve çevresindeki kalıntıların antik savunma sisteminin bir parçasını oluşturduğu, mendireklerin savunma hattına dahil edildiği ve bu hattın muhtemelen liman girişini çevreleyen kulelerle sona erdiği düşünülebilir.

Karia'daki liman kentleri arasında *Limen Kleistos*'un en iyi takip edilebildiği yerleşim Knidos'tur. Strabon kentin, 20 gemilik bir donanma merkezi olan kapanabilen limanı olduğunu belirtir⁹⁶. Knidos'un kapanabilir limanında topografik şartlara göre araziden maksimum seviyede faydalanmak amacıyla ana kara batı ucu son noktasına kadar değerlendirilmiş ve mendirek bu noktaya inşa edilerek, limanın sınırı belirlenmiştir (Fig. 5). Askeri Liman girişinde iki kule vardır. Kap Krio tarafında yer alan kule 9,5 x 9,5 m ölçülerinde kare formludur. Beyaz ve gri renkli kireç taşı bloklardan *isodomik* tarzda inşa edilen kulenin içinde ağır silahların⁹⁷ yerleştirileceği üst kat tabanını destekleyen duvarlar bulunmaktadır⁹⁸.

Kulenin kuzeyinde, kuzey duvara yaslandırılan bir duvarla zaten dar olan liman girişi iyice daraltılmıştır. Bu duvar üzerinde oldukça iyi korunmuş, dışa doğru sivrilen 'V' şeklinde bir mazgal açıklığı bulunmaktadır (Fig. 6). Limanın ana kara kısmında, mendireğin güneydoğu köşesinde yer alan kule, Kap Krio'daki kulenin aksındadır. Korunma durumu son derece kötü olan kule 6,5 x 7 m ölçüleriyle kareye yakın dörtgen formludur. Konglomera ve kireç taşı bloklardan *isodomik* tarzda inşa edilen kule içerisinde, Kap Krio'daki kulenin içinden geçerek liman girişini daraltan duvarın tam aksına gelecek şekilde 0,85 metrelik bir boşluk, bu boşluğun kulenin güney yüzünde sualtında kalan bölümde de bir açıklık vardır (Fig. 7). Kule içinde ve güney cephesinde tespit edilen detaylar, liman girişini kapatmak için kullanılan zincirin geçtiği bölümlerdir. Kule içinde bu

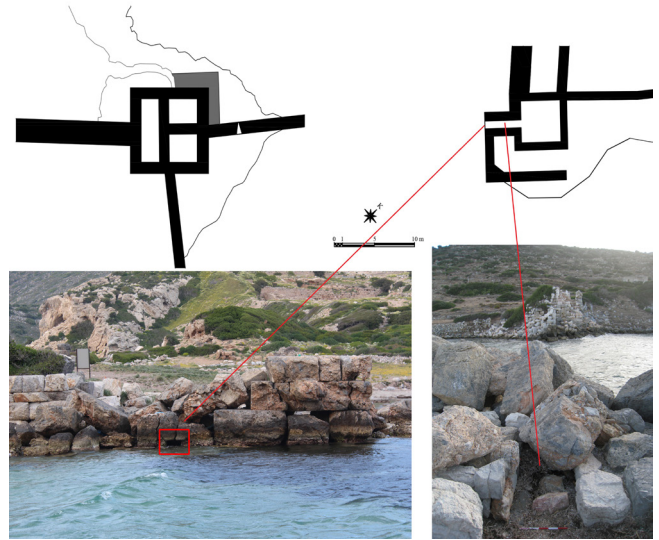

Fig. 7: Ana karadaki kulede liman girişini kapatan zincirin geçtiği bölümler (A. Büyüközer).

⁹⁴ T. Spratt 1856 tarihli çalışmasında Halikarnassos limanının mendireklerini haritasına işlemiştir (Spratt 1856, 1-23).

⁹⁵ Pedersen 2010, 306, dn. 49.

⁹⁶ Strab. XIV, 656.

⁹⁷ Mancınıklar başlangıçta birer saldırı silahı olarak kullanılmışlardır ancak zamanla savunma silahı olarak da kullanılmasıyla birlikte kulelerin şekli ve boyutlarında değişiklikler olmuştur. Hem daha fazla silah barındırabilmek hem de ağır silahları ve mermileri taşıyabilmek için daha geniş alanlar gerekmiştir (Jansen 2016, 116).

⁹⁸ Büyüközer 2020, 174-175.

boşluğun devamındaki alan ise zinciri geren ve gevşeten mekanizmanın (bocurgat) kurulduğu yerdir. Limanın Kap Krio bölümündeki kule eski kulenin yerine Hellenistik Dönem'de inşa edilmiştir. Mendirek üzerindeki kule ise ilk inşa evresine aittir. Mendirek üzerindeki kulede görülen detaylar, liman girişinin ilk inşa evresinden itibaren kapatılabilecek şekilde düzenlendiğinin göstergesidir.

Fig. 8: Myndos Doğu (Kapanabilir) Limanı (Dumankaya – Gündüz 2016a, fig. 4).

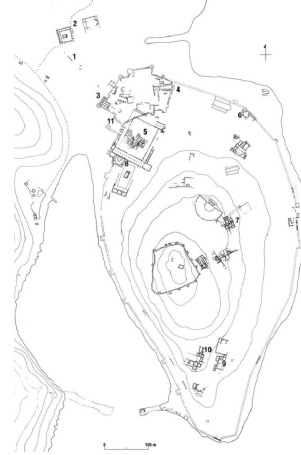

Fig. 9: Iasos kent planı ve limanı (Berti ve diğ. 2022, fig. 2).

Knidos'un -anakaranın doğusu haricinde- saldırıya maruz kalabileceği tek yön, denizdi. Denizden gelebilecek tehditlere karşı da özellikle Askeri Liman girişi oldukça korunaklıydı. Liman girişinin daraltılmış ve gerektiğinde zincirle kapatılmış olması yeterli görülmemiş olmalı ki MÖ 3. yüzyılda liman girişinde bazı düzenlemeler yapılmıştır. Limanın ve kentin korunması amacıyla Kap Krio'nun güneyinden doğuya doğru devam eden savunma hattının güneye doğru dönüş yaptığı köşede, hem Kap Krio'nun batısını, hem açık denizi hem de Askeri Limanı kontrol eden stratejik konumda yuvarlak bir kule inşa edilmiştir. Bu yeni kule, ilk inşa evresinde saldırı anında kolayca tahrip olabilecek olasılıkla dörtgen bir kule yerine, daha masraflı olmasına karşın, daha dayanıklı olan ve köşelerin getirdiği dezavantajlardan kurtulmuş, aktif savunma yapabilecek ölçülere sahip bir kuledir⁹⁹. Aynı dönemde liman girişinin Kap Krio tarafında kalan kule de büyütülmüştür¹⁰⁰. Tüm bu veriler, gelişen kuşatma tekniklerine karşı Knidos'un liman girişinin aktif savunma yapabilecek şekilde güncellendiğini göstermektedir.

Yarımadadaki sekiz Leleg yerleşiminden biri olan Myndos, konumu itibarıyla *synoikismos* kapsamına alınmamış ve olasılıkla Maussollos zamanında tahkim edilerek, kent surları limanı içine alacak şekilde düzenlenmiştir. Myndos Limanı¹⁰¹, güneybatıda Kocadağ ile güneydoğuda Asar Adası (Tavşan Adası) ile çevrili olup, kentin savunma hattının içinde yer almaktadır (Fig. 8). Knidos Askeri Liman'ın ağzındaki düzenlemeye benzer şekilde, Myndos Doğu Limanı'nda da arazinin topoğrafik yapısı sebebiyle Kocadağ'ın doğu yakasından denize doğru çıkıntı yapan tek

⁹⁹ Kule 14,20 m çapındadır.

¹⁰⁰ Kulede gerçekleştirilen kazı çalışmalarında kulenin batı duvarının 1 m kadar batısında, kent surlarının ilk yapıldığı dönemde buraya inşa edilmiş olan kulenin temellerine ulaşılmıştır.

¹⁰¹ Kent kurulduğu dönemde tek limana (Doğu Liman) sahipti. Güncel araştırmalar MS 1. yüzyılda Batı Limanı olarak isimlendirilen bir liman daha inşa edildiğini ortaya koymuştur (Dumankaya – Gündüz 2016b, 7).

bir mendirek¹⁰² inşa edilerek, liman girişi daraltılmıştır. Asar Adası'nın kuzeybatı yamacında mendireğin aksına gelecek şekilde ana kayanın tıraşlanması ile oluşturulmuş bir platform vardır. Bu platformun bir kule için oluşturulduğunu gösteren çok sayıda dikdörtgen formlu blok, platformun çevresinde ve sualtında tespit edilmiştir¹⁰³. Mendirek ile Asar Adası'nda yer alan platformun üzerine inşa edilmiş olan kule arasındaki zincir ile liman girişi kapatılmaktaydı. O. Dumankaya ve S. Gündüz, platform üzerinde yer alan yuvaların zinciri gerip gevşeten bocurgatın oturtulduğu yuvalar olduğunu, ayrıca sualtı çalışmalarında tespit ettikleri çift delikli bir bloğun da mendirek kısmında zincirin geçirildiği blok taş olduğunu düşünmektedirler¹⁰⁴. Mendirek üzerinde temel seviyesinde korunmuş bir yapı¹⁰⁵ tespit edilmiş olup, bu yapı olasılıkla bir kuledir. Asar Adası üzerindeki platformda yer alan kule ile birlikte mendirek üzerindeki bu kule, liman girişinin kontrol edilmesi ve gerektiğinde aktif savunma yapılabilmesi için tasarlanmışlardır. Tüm bu tespitler, antik kaynakların aktarımlarıyla örtüşmekte, limanın ve kentin korunmasına yönelik alınan önlemleri belgelemektedir. Arrianus'un aktarımlarına göre İskender bölgeye geldiğinde Myndos surları vardı¹⁰⁶. Dolayısıyla, kıyı hattını güçlendirme politikası kapsamında kapanabilen limana sahip kent, büyütülen ve korunan yerleşimlerden biri olmuştur.

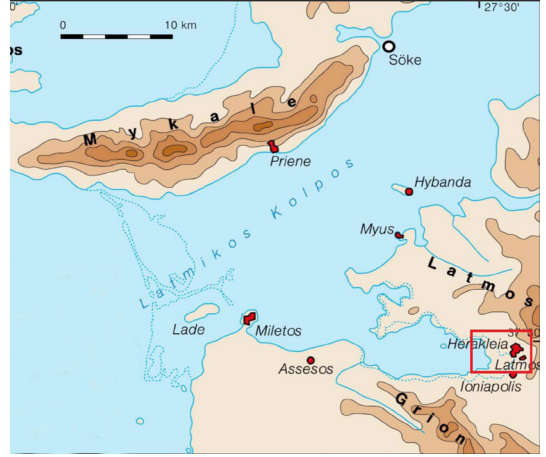

Fig. 10: Latmos kentinin körfezin doğusundaki stratejik konumu (Peschow-Bindokat 2006, fig. 4).

Kaunos'un, Güney Liman ve İç Liman olmak üzere iki limanı vardı. İç Liman (Sütlüklü Göl) hem Pseudo-Skylaks (99) hem de Strabon (XIV. 2. 3) tarafından kapanabilir liman olarak tanımlanmıştır. B. Ögün ve C. Işık, Küçük Kale'nin batı eteği ile karşısında, limanın batısındaki Çömlekçi tepenin doğu yamacından da dolaşan sur arasındaki açıklığın zincirle kapatılmış olduğunu düşünmektedirler¹⁰⁷.

Kapanabilir limanlara dair bilgi veren Pseudo Skylaks ve Strabon gibi antik kaynaklarda Iasos'ta kapanabilir bir liman olduğuna dair bilgi yoktur. Iasos Limanı'nın uzun kullanım süreci ve dalgakıranlar üzerindeki düzenlemelerin Orta Çağ'a kadar devam etmesi nedeniyle, limanın durumu hakkında söylenebilecekler sınırlıdır. Dalgakıran üzerinde Orta Bizans Dönemi'nin sonlarına tarihlendirilen bir kulenin olması ve kent surunun bu kuleye kadar devam etmesi nedeniyle, surların ilk inşa evresinde de benzer olduğu ve yapılan onarımlarla kullanımının Orta Çağ'a ka-

¹⁰² Mendirek ve dalgakıranlar, rüzgâr almayan kısımlarında denizin sakin olması için dalga enerjisini kırmak amacıyla tasarlanmışlardır. Bu özellikleri ile su seviyesinin altında kalmış olsalar bile işlevlerini yerine getirebilirler ve korunan liman bölgesinde yeterli dolaşımı sağlayarak antik limanların en önemli sorunlarından biri olan kumlanmayı azaltabilirler. Bir başka amaçları ise, bir savunma hattı oluşturarak düşman saldırısına karşı liman alanlarının korunmasını sağlamaktır (Büyüközer 2012, 47-50).

¹⁰³ Dumankaya – Gündüz 2016a, 12-18.

¹⁰⁴ Dumankaya – Gündüz 2016a, 13.

¹⁰⁵ Dumankaya – Gündüz 2016a, 15.

¹⁰⁶ Arrianus'un (Anab. 1. 20. 5-7) aktarımlarına göre Büyük İskender Halikarnassos'u kuşattığında Myndoslular kentlerini ona teslim edeceklerini söyler. Büyük İskender bunun üzerine kuşatma ekipmanları olmaksızın Myndos'a gider ancak kent teslim olmaz. Bunun üzerine İskender duvarların yıkılması emrini verir ve bir kule yıkılır ancak İskender bu girişimde başarısız olur ve Halikarnassos'a döner. Bu olay Myndos'ta Büyük İskender öncesinde kent suru olduğunun açık göstergesidir.

¹⁰⁷ Ögün – Işık 2002, 43.

dar neredeyse aynen devam ettiği düşünülür¹⁰⁸. Dalgakıranlar üzerinde Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi'nde kulelerin olduğu ve liman girişinin zincirlerle kapatıldığına dair yeterli kanıt yoktur. Ancak yine de İasos'un Batı Limanı'nın Maussollos'un politikasına hizmet edebilecek boyut ve işlevde olduğu göz ardı edilmemelidir (Fig. 9).

Latmos kentinde ise durum daha farklıdır. Kent kıyıya çok yakın olmakla birlikte tipik bir liman kenti değildi. Günümüz Gölyaka Köyü çıkışındaki korunaklı koy, olasılıkla kentin limanı olarak kullanılmıştır (Fig. 10). Körfez ağzının Menderes'in getirdiği alüvyonlarla kapanmış olması, suların göle bağlanan kanallarla eskiye göre yaklaşık 2,9 m yükselmesi gibi faktörler, burada şu ana kadar bir sualtı çalışması yapılmasına engel olmuştur.

Son olarak bir Lykia kenti olan Patara'ya dikkat çekmek gerekir. Patara Limanı Ksanthos, Pınara, Sidyma ve Tlos gibi kentlerin denize açılan kapısı olmanın ötesinde stratejik açıdan çok önemli bir konumdaydı¹⁰⁹. Bu nedenle Patara limanına hakim olmak tüm Lykia kıyılarına hakim olmak anlamına geliyordu¹¹⁰. Kentin Eşen Çayı'nın getirdiği alüvyonlar nedeniyle bugün bataklık haline dönüşen iki limanı vardı (Fig. 11). Bunlardan kapanabilir özellikteki iç liman antik dönemde Patara'nın var olmasındaki en önemli etken olarak kabul edilir¹¹¹. Patara'nın Hekatomnos Hanedanlığı ile olan bağlantısı ise MÖ 366 yılında başlayan satrap ayaklanması sonucunda MÖ 360 yılında Likya'nın Maussollos'un idaresine geçmesi ile başlar¹¹². Son yıllarda kentte gerçekleştirilen çalışmalarda elde edilen arkeolojik veriler, Hekatomnos Hanedanlığı'nın kentteki varlığını kanıtlamıştır¹¹³. Patara'nın kent merkezinin kuzeyinde yer alan Tepecik'te, hem doğusundaki kapanabilir özellikteki iç limana hem de kente kuzeyden erişimin sağlandığı tek geçide hakim konumda bir savunma sistemi oluşturulmuştur¹¹⁴. Tepecik'in kuzeyinde yapılan kazı çalışmalarında, kuzey savunma duvarı olarak adlandırılan bir duvar ve bir *bastion*'un Hekatomnos Hanedanlığı

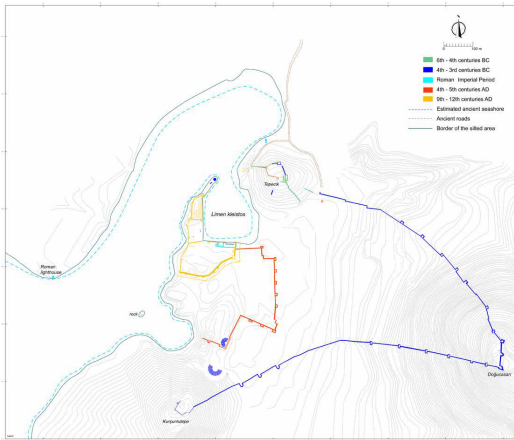

Fig. 11: Patara kent planı ve kapanabilir limanı (Dündar – Koçak 2021, fig. 4).

Fig. 12: Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi'nin güçlendirilmiş liman kentlerinin oluşturduğu savunma ve ticaret hattı (Pedersen 2020, fig. 1'den türetilmiştir).

¹⁰⁸ Masturzo 1995, 170-172.

¹⁰⁹ Patara, I. Antigonos Monophthalmos ve oğlu Demetrios Poliorketes'in deniz kuvvetleri için önemli bir bölgesel liman işlevi görmüştür (Dündar – Koçak 2021, 132-133).

¹¹⁰ Dündar 2020, 88.

¹¹¹ Dündar 2020, 88.

¹¹² Keen 1998, 171-174; Hornblower 1982, 180-182.

¹¹³ MÖ 360 ile 330 yılları arasında tarihlendirilen anta başlığı için bkz. Şahin 2020, 24-34. Kentte bulunan bir yazıt (Şahin 2020, 30) Hekatomnos Hanedanlığı ile özdeşleşen Zeus Labraundos'a adanan bir *temenos*'un varlığını kanıtlar.

¹¹⁴ Dündar 2019, 138-152.

Dönemi'nde inşa edildiği tespit edilmiş¹¹⁵, ayrıca Doğucasarı'daki iki kulenin de aynı dönemden olabileceği belirtilmiş, kent surlarının ise Hellenistik Dönem başlarında yapıldığı sonucuna varılmıştır¹¹⁶. Söz konusu stratejik konum ve donanma üssü olabilecek nitelikteki kapanabilir limana sahip bu kent, Hekatomnos Hanedanlığı'nın savunma ve ticaret stratejilerinin son halkalarından birini oluşturmaktaydı.

SONUÇ

Geländemauer, savunma hattının topoğrafik özelliklere bağlı olarak yerleşimin çevresindeki yükseltelerin zirve ve sırtlarını izlemesi ve bu alanların üst sınırından geçerek doğal savunma hattı ile bütünleşmesi olarak tanımlanır. Bu tanım, *Geländemauer* tipi surların uygulandıkları alanın topoğrafik özelliklerine bağlı olarak ortaya çıkan doğal bir sonuç mu yoksa topoğrafyaya rağmen tercih edilen bir sur tipi mi sorusunu gündeme getirir. Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi'nde *Geländemauer* tipi sur, yerleşimlerin ortak özelliğidir. Maussollos, korumaya elverişli doğal tahkimli alanları yerleşim yeri olarak belirlemiş veya daha doğru bir ifadeyle bu özelliklere sahip yerleşim birimlerini seçerek onları korunaklı büyük merkezler haline getirmiştir. Korumaya elverişli limanların yanı sıra ana karanın da doğal koruma sağlayan topoğrafik özelliklere sahip olması, kıyı yerleşimlerinin ortak özelliğidir. Kıyıda içeriye doğru yükselen eğimli arazi yapısı nedeniyle zaman zaman bir tiyatroya benzeten bu yerleşimlerin konum seçiminde veya şehirleşme politikası çerçevesinde büyütülmesinde ve *synoikismos* için tercih edilmelerinde bu faktörlerin önemli olduğu açıktır. Bu koşullar altında *Geländemauer* tipi suru bir tercih olarak değerlendirmek doğru olmaz. Çünkü ister aktif ister pasif savunma için olsun söz konusu kentlerin topoğrafik yapısı ancak bu şekilde bir savunma hattına izin vermektedir. Topoğrafik yapıya rağmen farklı bir sur hattı oluşturmak gerçek anlamda bir kent savunması için mümkün değildir. Bu nedenle *Geländemauer* tipi sur, yerleşim için seçilen alanlara göre ortaya çıkan doğal bir sonuç, bir zorunluluktur.

Liman kentleri çoğunlukla kültürel ve ticari boyutuyla değerlendirilir¹¹⁷. Bu son derece doğal bir yaklaşım olmakla birlikte kesinlikle eksik bir yaklaşımdır. Hekatomnos Hanedanlığı için de liman kentlerinin ticari potansiyeli yadsınamayacak bir öneme sahip olmalıydı ancak bu kentlerin deniz yoluyla gelecek tehlikelere karşı kontrol altına alınmaları ve güçlendirilmeleri de bir o kadar önemliydi. Sürdürülebilir ekonomi ve oturmuş bir ticari sistem için güvenlik ön koşuldur. Bunun için de mümkün olduğu kadar geniş arazileri içine alabilecek bir kent suruna, surların devamı niteliğindeki liman duvarlarıyla kapanmış, karayla çevrili korunaklı limanlara ve bu büyüklükteki yerleşim alanlarında kentin organizasyonunun sorunsuz yürütülebilmesi için yeteri kadar insan kaynağına ihtiyaç vardır. Antik kaynaklar Maussollos'un sekiz Leleg kentinden altısını *synoikismos* politikası kapsamında Halikarnassos ile birleştirdiğini, sadece Syangela ve Myndos'u bu politika dışında bıraktığını aktarır¹¹⁸. Syangela'nın yarımada içindeki güçlü stratejik konumu, Myndos'un korunaklı limana sahip özel topografyası, Maussollos'un savunma ve ticari politikaları kapsamında bu kentleri *synoikismos* dışında bırakmasına neden olmuştur¹¹⁹. Halikarnassos'taki-ne benzer bir durum Knidos için de söz konusu olabilir. MÖ 4. yüzyılın ilk yarısında, kentin ihtiyaçlarını karşılamak üzere çevredeki küçük yerleşimlerin yeni planlanan kente taşınmış olması

¹¹⁵ Bastion'daki çalışmalarda yangın tabakası içinde in situ durumda bir seramik grubuyla birlikte üzerinde "Αλεξάνδρου Φιλίππου (Philippos'un oğlu İskender'in)" yazılı kurşun bir sapan mermisi bulunmuştur. E. Dündar ve N. K. Rauh, sapan mermisi üzerindeki isimlerin II. Philippos ve III. Aleksandros olabileceği üzerinde durarak, bastion'un Büyük İskender'in saldırısı sonucunda yıkılmış olabileceğini belirtmektedirler (Dündar – Rauh 2017, 560-578). Bu tespitler *bastion* ve bağlantılı duvarların MÖ 360 ile Büyük İskender'in bölgeye geldiği zaman aralığında inşa edildiğine işaret eder.

¹¹⁶ Dündar – Rauh 2017, 509-581.

¹¹⁷ Pirson 2014.

¹¹⁸ Strab. XIII, 59.

¹¹⁹ Pimouguet-Pédarros 2000, 235.

hatta Eski Knidos-Yeni Knidos tartışmalarının odağında yer alan Burgaz'daki antik yerleşimin de *synoikismos* politikası kapsamında Knidos'a taşınması kuvvetle muhtemeldir.

Alinda ve Alabanda dışında Hekatomnos Hanedanlarının imar faaliyetlerini liman kentlerinde gerçekleştirmeleri, onların stratejilerini açıkça ortaya koymaktadır. Hekatomnos Hanedanları, denizle doğrudan temas halindeki yerleşimler oluşturabilmek veya var olanları büyüterek güçlendirmek için iç bölgeleri belli oranda terk etmişlerdir. Anakarada kuzeyde Menderes Vadisi'nden güneyde Kaunos ve Patara'ya kadar olan bölgeyle sınırlı kalmayıp, Kalymnos, Nisyros, Telos, Kos ve olasılıkla Rhodos gibi adalarda düzenli deniz üsleri sağlayabilecek limanları çoğaltarak hem savunma hem ticari anlamda bölgenin denizcilik potansiyelini artırma arzusunda olmuşlardır (Fig. 12). Böylece kuzey Karia'dan Lykia'ya kadar uzanan bölge ile birlikte adalardaki liman kentleriyle, Hekatomnos Hanedanları hakimiyeti altındaki toprakların savunmasında etkin olacak bir hat oluşturmuşlardır.

EXTENDED ABSTRACT

This article focuses on the defense strategy of the port cities in the Caria Region during the Hecatomnid Dynasty. In this study, *Geländemauer* and *Limen Kleistos* were briefly defined. The article then focuses on the port cities of the region that were reorganized during the Hecatomnid period and tries to understand how both the trade line and the defense of the region were planned using the closable harbor.

The term *Geländemauer*, usually means a city wall that not only encircles a settlement itself, but also includes a considerable part of not built-up territory, at the same time making defensive use of the formations of the terrain. *Geländemauer*, which are seen in settlements where topographic conditions are suitable, were applied in many settlements within the scope of the urbanization policy initiated by the Hecatomnid Dynasty in the first half of the 4th century BC. Since this type of fortification includes the heights around the city, it created a deterrent effect for the enemies and prevented them from implementing certain war strategies. Because the topography made it difficult or completely eliminated the possibility of bringing ancient war tools such as chariots, *helepolis* and rams close to the walls or towers it made it nearly impossible for enemy troops to gain an advantageous position. However, it provided greater range and extra advantages for the defenders of the city.

The reconstruction activities, which started when Maussollos moved the capital of his satrapy from inland Mylasa to coastal Halikarnassos, were concentrated in coastal towns as a result of the political and commercial developments in the Mediterranean. In coastal settlements with more than one port, at least one of the ports would be included in the defense line in order to ensure the safety of the city, the port, the navy and the ships coming to the city. These types of ports are defined as "Λιμὴν Κλειστός" translated as "closed or closable port", and they emerged because of intense political and economic competition in the Mediterranean.

The use of the ports of Carian cities such as Kaunos, Iasos, Knidos and Halicarnassus as a defense base by the Athenian, Spartan and Persian navies in the 5th and 4th centuries BC has clearly demonstrated how important the port cities are, both commercially and militarily. Hekatomnos and his successors, who were appointed as satrap in the Caria Region, which became an autonomous satrapy at the beginning of the 4th century BC, understood the importance of the port cities for the defense of the region and formed their defense strategies accordingly.

The relocation of the center of the satrapy from Mylasa to Halikarnassos, and the concentration of development activities in the port cities, with the exception of Alinda and Alabanda, are indicators of this strategy. Hekatomnos and his successors left the inner regions to a certain extent in order to establish settlements in direct contact with the sea or to enlarge and strengthen existing ones. The first of the determining factors in the selection of the location of these cities is that the surrounding of the settlement has peaks and ridges suitable for *Geländemauer* style of fortification. Another important factor is the existence of sheltered bays suitable for the creation of *Limen Kleistos* to ensure the safety of the city, the port, the navy and visiting ships. Securing the cities in this way also allowed the region, which is in a strategic position for maritime trade, to develop its commercial and cultural relations with the Aegean and Eastern Mediterranean.

The strategic approach of the Hecatomnid Dynasty was not limited to the region of Caria. After the Great Satrap Revolt of the 360s BC, the Lycian Region was also under the control of Maussollos. Patara, which is the gateway to cities such as Xanthos, Pınara, Sidyma and Tlos, were also in a very important strategic position. Dominating the port of Patara meant dominating the entire Lycian coast. With its closable port, Patara was a city very suitable for the strategy created by Maussollos for the defense and trade line. In this context, the Hecatomnids were not limited to the mainland; they wanted to increase the potential of the region in both defense and trade by increasing the ports that could provide regular naval bases on islands such as Kalymnos, Nisyros, Telos, Rhodos and Kos. Thus, they formed an effective line in the defense of the lands under the rule of the Hecatomnid Dynasty, with the region stretching from northern Caria to Lycia, and the port cities on the islands.

KAYNAKÇA

Arrianus. *Anabasis of Alexander I-VII*. Çeviren E. I. Robson. London: 1929-1933.

Arslan, M. 2012. "Pseudo-Skyklaks: Peripolous." *Mediterranean Journal of Humanities* II/1:239-247.

Balcer, M. 1991. "The East Greeks under Persian Rule: A Reassessment." H. Sancisi-Weerdenburg, – A. Kuhrt (ed.), *Akhaemenid History VI, Asia Minor and Egypt: Old Cultures in a New Empire*. Leiden, 57-65.

Baldoni, D. 2013. "Lo scavo nel vano centrale dell'edificio tripartito: campagna 2012." *Il Bollettino dell'Associazione Iasos di Caria* 19:7-10.

Baldoni, D. 2014. "Culti orientali a Iasos: ipotesi interpretativa di un edificio di età romana." L. Karlsson – S. Carlsson – J. Blid Kullberg (ed.), *ΛΑΒΡΥΣ. Studies presented to Pontus Hellström*, Boreas 35, 369-385.

Bean, G. – M. Cook 1957. "The Carian Coast III." *ABSA* 52:58-85.

Berti, F. 2012. "Nuovi dati per le mura urbane di Iasos." B. Söğüt (ed.), *Stratonikeia'dan Lagina'ya A.A. Tirpan'a Armağan*. İstanbul, 101-114.

Berti, F. – M. Molinari – D. Peirano 2022. "L'acquedotto Di Iasos (Caria) Nella Tarda Antichità E La Grande Cisterna Sull'acropoli, Con Alcune Premesse Sul Sistema Idraulico Urbano." *Aquam Ducere* IV:317-332.

Bertocci, S. 2003. "The Archaeological Survey Campaign of Structures of the Iasos's Boundary Wall in Caria." M. O. Altan (ed.) *New Perspectives to Save Cultural Heritage. Proceedings of the XIXth International Symposium CIPA* (Antalya 2003), 559-564.

Blackman, D. J. 1982. "Ancient Harbours in the Mediterranean: Part 2." *IJNA* 11/3:185-221.

Blümel, W. 1990. "Zwei neue Inschriften aus Mylasa aus der Zeit des Maussolos." *EpigAnat* 16:29-43.

Braint, P. 2020. "Akhaemenid Hakimiyeti Altında Karia ve Karialılar." O. Henry – A. Bel-

gin-Henry (ed.), *Karialılar Denizlerden Kent Kuruculara*. İstanbul, 42-49.

Brun, P. 1994. "Les fortifications d'Hyllarima, Philon de Byzance et Pleistarchos." *Revue des Études Anciennes, Tome 96 no 1-2. Fortifications et défense du territoire en Asie Mineure occidentale et méridionale. Table ronde CNRS*, (İstanbul 20-27 Mai 1993), 193-204.

Büyüközer, A. 2012. Knidos Limanları, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Konya.

Büyüközer, A. 2020. "Knidos Kent Surları: Kap Krio Savunma Sistemi ve 56 Numaralı Kule (?)." *OLBA* 28:165-206.

Büyüközer, A. 2022. "Knidos ve Ionia Rönesansı." *TÜBA-AR* 30:65-89.

Cook, M. 1961. "Some Sites of the Milesian Territory." *BSA* 56:90-101.

Corso, A. 1997. "The Cnidian Aphrodite." I. Jenkins – G. B. Wayvell (ed.), *Sculptors and Sculpture of Caria and Dodecanese*. London, 91-98.

Corso, A. 2004. "Il Sostrato Storico-Politico Dell'Aphrodite Cnidia." *Annuario LXXXII*:343-364.

Debord, P. – E. Varinlioğlu 2018. *P Hyllarima de Carie*. Bordeaux.

Dennis, G. 1848. *The Cities and Cemeteries of Etruria*. London.

Diodorus Siculus. *Diodorus of Sicily X*. Çeviren R. M. Geer. Cambridge: 1954.

Doksanaltı, E. 2007. "Knidos-Kap Krio Yerleşim Alanı." *İdol* 33:8-17.

Dumankaya, O. – S. Gündüz 2016a. "Myndos Antik Kenti'nin Doğu Limanı ve Yapıları." D. Şahin (ed.), *Myndos Araştırmaları I/I. Myndos Kazı ve Araştırmaları 2004-2013*. Bursa, 9-34.

Dumankaya, O. – S. Gündüz 2016b. "Myndos Sualtı Araştırmalarında Yeni bir Keşif: Batı Limanı." D. Şahin (ed.), *Myndos Araştırmaları I/I. Myndos Kazı ve Araştırmaları 2004-2013*. Bursa, 1-8.

- Dündar, E. – M. Koçak 2021. "Patara's Harbour, New evidence and indications with an overview of the sequence of harbour-related defence systems." S. Demesticha – L. Blue (ed.), *Under The Mediterranean I, Studies in Maritime Archaeology*. Leiden, 127-146.
- Dündar, E. – N. Rauh 2017. "The North Bastion on the Tepecik Acropolis at Patara. New Evidence for the Dating of "Early Hellenistic" Fortification Walls in Southwestern Anatolia." *Hesperia* 86.3:509-581.
- Dündar, E. 2019. "Kent Yerleşiminin Erken Tanığı: Tepecik." H. İşkan (ed.), *Patara. Kent, Liman, Kült. İstanbul*, 138-152.
- Dündar, E. 2020. "Liman ve Ticaret.": H. İşkan – F. Şahin, *Patara. Lykia'nın Akdeniz'e Açılan Kapısı*. Ankara, 87-91.
- Fabiani, R. 2015a. "Iasos. Eine griechische Polis unter hekatomnidischer Herrschaft.": E. Winter – K. Zimmermann (ed.) *Zwischen Satrapen und Dynasten: Kleinasien im 4. Jahrhundert v. Chr.*, :176, 49-74.
- Fabiani, R. 2015b. "I. Iasos 52 e il culto di Zeus Idriëus." *Studi Classici e Orientali* 61.2: 163-202.
- Fabiani, R. – M. Nafissi 2013. "La pubblicazione dei decreti a Iasos: cronologia e topografia.": D. Baldoni – F. Berti – M. Giuman (ed.), *Iasos e il suo territorio*, *Archaeologica* 170, 37-60.
- Gider-Büyüközer, Z. 2019. "Anadolu Dor Mimarisi: MÖ 4. yüzyıl." *Arkhaia Anatolika* 2:102-165.
- Henry, O. ve diğ. 2016. "Labraunda 2015." *Anatolia Antiqua* XXIV:339-457.
- Hoepfner, W. – E. L. Schwander 1994. *Haus und Stadt im Klassischen Griechenland*. München.
- Hornblower, S. 1982. *Mausolus*. Oxford.
- Interdonato, E. 2021. "Karian influences in Early Hellenistic Kos: political, urban and religious aspects." P. Pedersen – B. Poulsen – J. Lund (ed.), *Karia and the Dodekanese. Cultural Interrelations in the Southeast Aegean I, Late Classical to Early Hellenistic*. Oxford, 133-142.
- Jameson, M. H. 1969. "Excavations at Porto Cheli and Vicinity, Preliminary Report, I: Halieis, 1962-1968." *Hesperia* 38.3:311-342.
- Jameson, M.H. 2005. "Submerged Remains of the Town and Its Immediate Vicinity." *The Excavations at Ancient Halieis* 1. Bloomington, 85-93.
- Jansen, B. 2016. "Defensive Funktionen." S. Müth – P. I. Schneider – M. Schnelle – P. D. De Staebler (ed.), *Ancient Fortification: A Compendium of Theory and Practice*. Oxford.
- Jenkins, I. 2008. *The Lion of Knidos*. London.
- Karlsson, L. 1992. "Fortification Towers and Masonry Techniques in the Hegemony of Syracuse, 405-211 B.C." *Skrifter Utgivna Av Svenska Institutet I Rom*, 4, XLIX. Stockholm.
- Karlsson, L. 1994. "Thoughts about Fortifications in Caria from Maussollos to Demetrios Poliorketes" *Revue des Études Anciennes, Tome 96 no 1-2. Fortifications et défense du territoire en Asie Mineure occidentale et méridionale. Table ronde CNRS, (İstanbul 20-27 Mai 1993)*, 193-204.
- Karlsson, L. 2015. "The Building Techniques in the Fortification Towers of Labraunda." G. Kökdemir (ed.), *Orhan Bingöl'e 67. Yaş Armağani / A Festschrift for Orhan Bingöl on Occasion of his 67th Birthday*. Ankara, 261-272.
- Karlsson, L. – J. Bild – O. Henry 2011. "Labraunda 2010, A preliminary report on the Swedish excavations." *Opuscula* 4:19-67.
- Keen, A. G. 1998. *Dynastic Lycia. A Political History of the Lycians and their Relations with Foreign Powers C. 545-362 B.C.* Leiden.
- Konecny, A. L. – P. Rugendorfer 2014. "Alinda in Karia: The Fortifications." *Hesperia* 83.4:709-746.
- Konstantinos, S. 2018. The fortified installations on the Milesian islands in the Aegean in context. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Consortium Argonauti: Politecnico di Bari – Roma Tre Università Degli Studi: Roma.

Konuk, K. 2021. "Maussollos and the Date of the Transfer of the Seat of the Karian Satrapy to Halikarnassos." *Philia* 7:93-97.

Lehmann-Hartleben, K. 1923. *Die antiken Hafenanlagen des Mittelmeeres: Beiträge Zur Geschichte des Städtebaus im Altertum*, Klio 14. Leipzig.

Levi, D. 1967. "Le Campagne 1965-1966 A Iasos." *Annuario XLIII-XLIV*:401-546.

Love, I. C. 1968. "Knidos- Excavations in 1967." *TAD XVI/2*:133-159.

Maddoli, G. 2007. "Epigrafi di Iasos. Nuovi supplementi I." *Parola del Passato* 62:193-372.

Maddoli, G. 2010. "Du nouveau sur les Hékatomnides d'après les inscriptions de Iasos." R. Van Bremen – J. M. Carbon, *Hellenistic Karia*. Bordeaux, 123-131.

Marek, Ch. 2020. "Milas Hekatomnid Mezarı'ndan Yeni Bir Hymnus." A. Diler (ed.) *Mylasa Uzunyuva Hekatomneion'u*. İstanbul, 407-432.

Marsden, E. W. 1969. *Greek and Roman Artillery, Historical Development*. Oxford.

Masturzo, N. 1995. "La torre del porto occidentale e le fortificazioni post-classiche di Iasos." *Iasos di Caria. Un contributo ferrarese alla archeologia microasiatica. Progetti e lavori di restauro 1993-1994* (Ferrara 1995), 155-183.

Masturzo, N. 2015. "Il piedistallo del monumento per gli Ecatomnidi." *Studi Classici e Orientali* 61.2:27-61.

Masturzo, N. 2016. *L'area a sud dell'agora. Il tempio distilo d'eta ecatomnide e l'architettura ionica*. Missione Archeologica Italiana di Iasos 6. Roma.

Mauro, C. M. 2019. *Archaic and Classical Harbours of the Greek World*. Oxford.

McNicoll, A. W. 1997. *Hellenistic Fortifications From the Aegean to the Euphrates*. Oxford 1997.

Murray, W. M. 2012. *The Age of Titans: The Rise and Fall of the Great Hellenistic Navies*. Oxford.

Müller-Wiener, W. 1988. *Griechisches Bauwesen in der Antike*. München.

Müth, S. – U. Ruppe 2016. "Regional begrenzte Phänomene.": S. Müth – P. I. Schneider – M. Schnelle – P. D. De Staebler (ed.), *Ancient Fortification: A Compendium of Theory and Practice*. Oxford.

Müth, S. 2010. "Fortifikationskunst und Repräsentation an der Stadtmauer von Messe- ne." J. Lorentzen – F. Pirson – P. Schneider – U. Wulf-Rheidt (ed.), *Byzas 10, Aktuelle Forschungen zur Konstruktion, Funktion und Semantik Antiker Stadtbefestigungen*, Kolloquium 9./10. Februar 2007 in Istanbul. İstanbul, 57-83.

Nafissi, M. 2010. "Hekatomnidler ve Karia." F. Berti – R. Fabiani – Z. Kızıltan – M. Nafissi (ed.), *Gezgin Taşlar. İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki Iasos Mermerleri*. İstanbul, 99-101.

Nafissi, M. 2015a. "Königliche Ansprüche der Hekatomniden: das neue Monument für die Basileis Kariens aus Iasos." E. Winter – K. Zimmermann (ed.), *Zwischen Satrapen und Dynasten: Kleinasien im 4. Jahrhundert v. Chr.* :176, 21-48.

Nafissi, M. 2015b. "Le iscrizioni del monumento per gli Ecatomnidi: edizione e commento storico." *Studi Classici e Orientali* 61.2:63-99.

Oleson, J. P. 1988. "The Technology of Roman Harbours." *IJNA* 17.2:147-157.

Öğün, B. – Işık, C. 2002. *Kaunos/Kbid*. İzmir.

Özdemir, T. 2023. *Stratonikeia Savunma Sistemi*. Ankara.

Özgan, R. 2009. "Eski-Yeni Knidos Problemi." *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 132: 93-112.

Paksoy, S. – A. Baran 2023. "The Historical, Topographic and Architectural Definitions of "Geländemauer" City Walls in Karia." *Olba* XXX:37-60.

Paksoy, S. 2019. Antik Dönemde 'Geländemauer (Hattı Balâ) Tipi Kent Surlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Muğla.

- Paton, W. R. – J. L. Myres 1896. "Karian Sites and Inscriptions." *JHS* 16:188-271.
- Pedersen, P. 2001/2002. "Reflections on the Ionian Renaissance." *Hephaistos* 19.20:97-130.
- Pedersen, P. 2010. "The City Wall of Halicarnassos.": R. Van Bremen – J. M. Carbon, *Hellenistic Karia*. Bordeaux, 269-316.
- Pedersen, P. 2019. "Emplekton – The Art of Weaving Stones.": E. C. Partida – B. Schmidt-Dounas (ed.), *Listening to the Stones, Essays on Architecture and Function in Ancient Greek Sanctuaries in Honour of Richard Alan Tomlinson*. Oxford, 1-10.
- Pedersen, P. 2020. "Batı Küçük Asya Mimarlığında İonia Rönesansı." O. Henry – A. Belgin-Henry (ed.), *Karialılar Denizlerden Kent Kuruculara*. İstanbul, 220-239.
- Pedersen, P. – U. Ruppe 2016. "The Fortifications at Halikarnassos and Priene: Some Regional Characteristics?" R. Frederiksen – S. Müth – P.I. Schneider – M. Schnelle (ed.), *Focus on Fortifications: New Research on Fortifications in the Ancient Mediterranean and the Near East*. Oxford, 560-580.
- Peschlow, A. 1994. "Die Befestigungen von Latmos.": P. Debord – R. Descat (ed.), *Fortifications et Défense du Territoire en Asie Mineure Occidentale et Mérid-ionale*. Bordeaux, 155-172.
- Peschlow-Bindokat, A. 2005. *Feldforschungen im Latmos. Die karische Stadt Latmos, Milet III/6*. Berlin.
- Peschlow-Bindokat, A. 2006. *Tarih Öncesi İnsan Resimleri, Latmos Dağları'ndaki Preshistorik Kaya Resimleri*. İstanbul.
- Pimouguet-Pédarros, I. 2000. *Archéologie de la défense. Histoire des fortifications antiques de Carie (époques classique et hellénistique)*. Paris.
- Pirson, F. 2014. "Antike Hafenstädte – Gestaltung, Funktion, Wahrnehmung." S. Ladstätter – F. Pirson – T. Schmidts (ed.), *Hafen und Hafenstädte im östlichen Mitteleuropa von der Antike bis in byzantinische Zeit. Neue Entdeckungen und aktuelle Forschungsansätze*. İstanbul.
- Plinius. *Natural History*. Çeviren H. S. Jones. London: 1951.
- Polyaenus. *Strategems of War*. Çeviren R. Shepherd. London: 1971.
- Pseudo-Skylaks. "Periplous." Çeviren M. Arslan. *Libri II* (2016):246-307.
- Raban, A. 2009. *The Harbour of Sebastos (Caesarea Maritima) in its Roman Mediterranean Context*. M. Artzy – B. Goodman – Z. Gal (ed.). Oxford.
- Rankov, B. 2017. "Ancient Naval Warfare, 700 BC–AD 600." *The Encyclopedia of Ancient Battles*. New Jersey, 1-39.
- Ridgway, B. S. 1997. *Fourth-Century Styles in Greek Sculpture*. Madison.
- Rumscheid, F. 2020. "Hekatomnidengräber in Halikarnassos und Mylasa. Voraussetzungen und Folgen." C. Berns – C. Huguenot (ed.), *Griechische Monumentalgräber*. Düren, 175-204.
- Ruzicka, S. 1992. *The Politics of a Persian Dynasty. The Hecatomnids in the Fourth Century BC*. Norman (Oklahoma).
- Schmaltz, B. 1991. "Kaunos 1988/89: Aktivitäten der deutschen Mitarbeiter." *Bellethen* 55:121-178.
- Schmaltz, B. 1994. "Kaunos 1988-1991." *AA* 2:185-237.
- Schmaltz, B. 2010. "Kaunische Mauern: Zwischen Stil und Pragmatismus." R. van Bremen – J. M. Carbon (ed.), *Hellenistic Karia. Proceedings of the First International Conference on Hellenistic Karia, Oxford, 29 June–2 July 2006* (Ausonius Institute, Études 28). Bordeaux, 317-329.
- Spratt, T. 1856. "On Halicarnassus." *Transactions of the Royal Society of Literature* 5:1-23.
- Strabon. *Geographika*. Çeviren A. Pekman. İstanbul: 2009.
- Şahin, F. 2020. "Patara'dan Geç Klasik Döneme Ait Bir Anta Başlığı.": B. Tunçsiper – D. İnan (ed.), *İzmir Demokrasi Üniversitesi Uluslararası Beşeri Bilimler Kongresi 7-9 Aralık 2020 Tam Metin Bildiri Kitabı*. İzmir, 24-34.

Büyükozer, A.

"Geländemauer, Limen Kleistos ve Hekatomnos Hanedanlığı Dönemi Liman Kentlerinin Savunma Stratejisine Bir Bakış"

Tomlinson, R. A. 1961. "Emplekton Masonry and 'Greek Structura.'" *JHS* 81:133-140.

Vitruvius. *Mimarlık Üzerine On Kitap*. Çeviren S. Güven: Ankara, 1990.

Wörle, M. 2003. "Inschriften von Herakleia am Latmos III. Der Synoikismos der Latmioi mit den Pidaseis." *Chiron* 33:121-14.